

POZSONYI NORBERT*

A VAS, A VADARI ÉS A VADIMONIUM ELJÁRÁSJOGI SZAKKIFEJEZÉSEK PLAUTUS MŰVEIBEN: ADALÉKOK A RÓMAI PERJOG TÖRTÉNETÉHEZ

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.2.04>

„Tief ist der Brunnen der Vergangenheit.” *E sorral kezd Thomas Mann a József és testvérei című regényét. Az idézett gondolat megalapozottan vonatkoztatható minden olyan jelenségre, amelynek története (történelme) van, így különösen igaz ez a jogra, pontosabban: a jogfejlődésre. Mindig érdekes kérdés az, hogy honnan indultunk és hová érkezünk. A jogtörténeteszek egyik feladata az, hogy az egyes jogintézmények eredetét és fejlődési útját feltárják. A jelen munka szerzője is erre tesz kísérletet.*

Az elmúlt évtizedekben a jogi romanisták körében élénk érdeklődés mutatkozik az eljárásjog – ezen belül is a vadimonium intézményének – kutatása iránt. Ha leegyszerűsítve szeretnénk meghatározni a „modern” vadimonium ügyletének a lényegét, akkor ezt akként fogalmazhatnánk meg, hogy a vadimonium nem más, mint egy kettős stipulatio (Doppelstipulation) a felek között, amelyben az adós (promissor) – legtöbbször bírságfizetés (poena) terhe mellett – arra vállal kötelezettséget, hogy ő – vagy esetleg harmadik személy – meghatározott helyen és időben, valamilyen jogilag releváns cselekmény elvégzése céljából megjelenik. A szakirodalom – a Kr. e. I. és a Kr. u. II. század közötti időintervallumból ránk maradt források alapján – a „modern” vadimonium két alaptípusát különbözteti meg: egyrészt a „perbeli”, másrészt pedig a „peren kívüli” vadimoniumot. Az ún. „perbeli” vadimonium lényege az, hogy ennek szabályait – alapvetően – a praetori edictum rögzítette, és a peres eljárás során ennek letételét a jogszolgáltató magisztrátus rendelte el. A perbeli vadimoniumnak akkor volt helye, ha a megkezdett in iure eljárást „aznap nem lehetett” befejezni (ez az ún. „halasztási” vadimonium), vagy pedig a már megindított ügyet valamilyen okból (pl. hatáskör hiánya miatt) egy másik jogszolgáltató magisztrátushoz kellett áttenni (ez az ún. „áttételi” vadimonium). A peren kívüli vadimoniumra viszont az edictum szabályai nem vonatkoztak, annak megkötése a felek magánautonómiája körébe esett. A jogi romanisztikában hosszú időn keresztül uralkodó volt az a nézet, amely szerint a formuláris eljárásokban a peren kívüli vadimonium – mint „idézési forma” („Ladungsform”) – az in ius vocatio alternatívája volt. Innen eredeztethető a német nyelvű szakterminológiában a mai napig használt „Ladungsvadimonium” megnevezés. Azonban az 1980-as évek közepén –

* PhD, adjunktus, SzTE ÁJK, 6720 Szeged, Tisza Lajos krt. 54.
E-mail: pozsonyi@juris.u-szeged.hu.

Wolf kutatási eredményeinek hatására – paradigmaváltásra került sor. Wolf az 1959-ben – Pompeji közelében – felszínre került okiratlelet (az ún. Sulpicius archívum) vadimoni-um dokumentumai alapján igazolta, hogy a peren kívüli vadimonium nem kiváltotta, hanem csak előkészítette a perbe hívás (in ius vocatio) jogi aktusát.

Steinwenter kiemeli, hogy „a római vadimonium előzménytörténetét (...) még mindig »rejtélyesként« kell jellemeznünk”. Erre tekintettel nem vállalkozhatunk arra, hogy a vadimonium eredetével kapcsolatos homályos találgatásokba bocsátkozzunk. Egy azonban bizonyos: a vadimoniumhoz kötődő legkorábbi római irodalmi említések Plautus vígjátékaiban lelhetők fel, így indokolt e szöveghelyeket alaposabb jogi elemzés tárgyává tenni.

1. PLAUTUS MŰVEI MINT A RÓMAI JOG MEGISMERÉSÉNEK FORRÁSAI

A római *auctorok* írásainak gondos tanulmányozása során gyakran lelhethetünk olyan szövegrészletekre, amelyek – jogilag releváns tartalmuk okán – alappal tarthatnak számot az antik jogtörténészek figyelmére. E szöveghelyek ugyanis sok esetben egyfajta „történeti időablakot” nyitnak számunkra, amelyen keresztül bepilanthatunk a mű keletkezési korszakának jogéletébe. Leopold Wenger (1874–1953) *Die Quellen des römischen Rechts* című művében kifejezetten hangsúlyozza azt, hogy a jogi ismeretszerzés terén érdemes (a kutatóknak) a római irodalom irányába nagyobb bizalommal lenni, mivel – logikus érvelése szerint – „a saját közjoguk, magán- és eljárási joguk – mint minden művelt római –, úgy a kivételes tehetségű költők számára is már ifjú koruktól fogva közismert volt. A közéletet és a magánéletet – ott ahol a költő azokra utalást tesz – tévedéstől mentesen és hamisítatlanul ábrázolja”.¹

Hiszem azt: ha az antik irodalmi művekben sporadikusan megbúvó jogi részleteket – mint apró mozaikköveket – szorgalmason összegyűjtögetjük, majd azokat a jogi exegézis „ecsetjével” óvatosan megtisztítjuk, akkor e mozaikdarabkák egymáshoz illesztésével összeállíthatunk egy olyan étellel teli képet, amely által közelebb kerülhetünk a római hétköznapi joggyakorlatának (jogi valóságának) a megismeréséhez.² Számos efféle „jogtörténeti mozaikdarabkára” bukkanhatunk, ha fellapozzuk

¹ Leopold WENGER: *Die Quellen des römischen Rechts* (Wien: Holzhausen 1953) 223.: „[s]ein eigenes öffentliches, privates und Prozeßrecht ist, wie jedem gebildeten Römer, so auch dem begnadeten Dichter von Jugend auf geläufig. Das öffentliche und das Privatleben wird, wo ein Dichter darauf hinweist, ohne Irrtümer und Fälschung dargestellt”.

² Gerhard THÜR: „Recht im hellenistischen Athen (Ephobie. Kassel/Austin PCG, Adespota 1152. Basanos)” in Eva CANTARELLA – Gerhard THÜR (szerk.): *Symposion 1997. Akten der Gesellschaft für Griechische und Hellenistische Rechtsgeschichte 13* (Köln – Weimar – Wien: Böhlau 2001) 144. által Menandros komédiái vonatkozásában kifejtettek – *mutatis mutandis* – a római jog modern tudományára is irányadóak: „[a]uch wenn wir nicht immer neue Rechtseinrichtungen kennenlernen, bekommen wir tieferen Einblick in die Praxis des Rechtslebens. Ohne Kenntnis der Praxis ist das Wissen um eine Institution wertlos”.

Plautus (ca. Kr. e. 250–184)³ vígjátékait. Plautus komédiáiban fellelhető jogilag releváns tartalmakat – jogtörténeti szempontból – különösen értékessé teszi az a tény – miként arra Bekker is rámutat –, hogy „ebből az időszakból pedig, amely közvetlenül megelőzi a legtermékenyebb jogfejlődési szakaszt, [mindösszesen] három használható kortársi tudósítás maradt fenn számunkra: Cato *de re rustica* című műve, valamint Plautus és Terentius komédiái”.⁴

Plautus – aki időben a legkorábbi római író, akitől teljes művek maradtak ránk – irodalmi működésének körét kizárólag egyetlen komédiatípusra, az ún. *fabula palliata*-ra korlátozta.⁵ A *fabula palliata* lényege, hogy e műfajba tartozó darabok görög szerzők (pl. Menandros) műveinek római átdolgozásai voltak, amelyeket a színházak görög színteret idéző színpadi díszletek között, görög öltözetben adtak elő.⁶ A *fabula palliata* elnevezés a *pallium* szóból eredeztethető, amelynek elsődleges jelentése: „görög köpenyeg”,⁷ a *fabula palliata* elnevezés tehát ún. „görög köpenyeges történet”-et takar.

Ebből a tényből azonban adódik az a kérdés, hogy a Plautus vígjátékaiban felmerülő jogi helyzetekből lehet-e egyáltalán a római jogra vonatkozóan megalapozott következtetéseket, megállapításokat levonni. Tekintettel ugyanis arra, hogy Plautus művei görög előképeken alapulnak (Plautus maga a „fordítás” szót használta⁸), így okkal merülhet fel az az aggály, hogy Plautus szövegei nem is annyira a római, hanem inkább a görög jog visszatükrözi.⁹ Costa,¹⁰ Bekker¹¹ és Düll¹² álláspontja alapján a Plautus komédiáiban megjelenő joghelyzetek kizárólag a római jog

³ Manfred FUHRMANN: s. v. „Plautus” in Konrat ZIEGLER – Walther SONTHEIMER (szerk.): *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden, Bd. 4* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1979) 911.

⁴ Ernst Immanuel BEKKER: „Die römischen Komiker als Rechtszeugen” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* (a továbbiakban: *ZRG RA*) 1892/13. 108., <https://doi.org/10.7767/zrga.1892.13.1.53>: „[a]us dieser Zeit nun, die der fruchtbarsten Rechtsentwicklung unmittelbar vorausgeht, sind uns drei verwerthbare Berichte von Augenzeugen erhalten, Catos Werk *de re rustica* und die Komödien von Plautus und Terenz”. A hazai tankönyv és kézikönyv irodalmunk is több helyen utal akként Plautus írásaira mint a római jog megismerése körében releváns nem jogász irodalmi forrásokra, lásd pl. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói* (Budapest: Novissima²⁰²²) 101.; SIKLÓSI Iván: *Római magánjog I. Külső történet, alapfogalmak és továbbélés. Eljárásjog. Személyi és családjog. Dologi jog* (Budapest: Eötvös 2021) 163. 313. lj.

⁵ FUHRMANN 1979 (3. lj.) 912–912.

⁶ SZILÁGYI János György: „Plautus és magyar fordítása” in *Titus Maccius Plautus vígjátékai II.* [ford. Devecseri Gábor] (Budapest: Magyar Helikon 1977) 552.

⁷ Lásd: FINÁLY Henrik: s. v. „pallium” in FINÁLY Henrik (szerk.): *A latin nyelv szótára* (Budapest: Franklin-Társulat 1884) (reprint kiadás: 2002) 1402.

⁸ DÉR Katalin: *Plautus világa* (Budapest: Európa Könyvkiadó 1989) 9.

⁹ Philipp SCHEIBELREITER: „Das depositum in Plautus’ Bacchides: Zu einer frühen Quelle für die offene Verwahrung” *ZRG RA* 2012/129. 226–229., <https://doi.org/10.7767/zrga.2012.129.1.206>. Scheibelreiter átfogóan ismerteti – és kategorizálja – a filológiai és a jogi szakirodalomban kialakult álláspontokat.

¹⁰ Emilio COSTA: *Il diritto privato romano nelle commedie di Plauto* (Torino: Bocca 1890) 18.

¹¹ BEKKER 1892 (4. lj.) 53.

¹² Rudolf DÜLL: „Zur Frage des Gottesurteils im vorgeschichtlichen römischen Zivilstreit” *ZRG RA* 1938/58. 27–28., <https://doi.org/10.7767/zrga.1938.58.1.17>.

talaján állnak. Ezzel szemben pedig például Paoli¹³ a római komédiaszerzők görög mintáktól való függőségét hangsúlyozza, és – Partsch véleményéhez hasonlóan¹⁴ – azt vallja, hogy esetről esetre kell vizsgálni azt, hogy az adott szöveghely görög vagy római jogi alakzatot jelenít-e meg.¹⁵

Habár megfontolt jogtörténészhez illő ez utóbb említett differenciált – a görög és a római jog eseti megkülönböztetésén alapuló – álláspont, azonban – praktikus érvek alapján – mégis afelé hajlok, hogy a Plautus komédiáiban ábrázolt jogügyletekben és egyéb más (pl. eljárásjogi) joghelyzetekben a római jogélet visszatükröződését kell látnunk.¹⁶ Nem vitatom azt, hogy egyes szöveghelyeken kimutathatók – nyilvánvalóan igazolhatók – görög jogintézmények (illetőleg azokkal való párhuzamok), azonban – álláspontom szerint – ennek oka az, hogy e jogintézmények Plautus korában már a római jogélet számára is ismert alakzatok lehettek. E vélekedés logikai alapja az a tény, hogy a köztársaságkori római színházi darabok nem egy magasan iskolázott szűk réteg (elit) intellektuális gyönyörködtetése, hanem tömegek szórákoztatása céljából íródtak.¹⁷

Itt viszont adódik a kérdés: elvárható volt-e egy „római átlagembertől” az, hogy a római jogélettől idegen görög jogintézményeken alapuló célzásokat, komikus helyzeteket, iróniát és áthallásokat megértse. Álláspontom szerint e kérdésre az a válasz adható, hogy: „nem”. Tekintettel továbbá arra is, hogy Plautus a vígjátékokat a római publikum számára nem olvasás, hanem előadás céljára alkotta, így azok – a könnyed szórakozást kereső nagyközönség körében – csak akkor lehettek sikeresek, ha a bennük foglalt – többek között jogi jelenségekre rájátszó – komikus élethelyzetek, illetőleg szatirikus allúziók a hallgatóság számára könnyen érthetőek voltak.¹⁸ Ez a

¹³ Ugo Enrico PAOLI: *Comici latini e diritto attico* (Milano: Giuffrè 1962) 14–18.

¹⁴ Joseph PARTSCH: „Römisches und griechisches Recht in Plautus Persa” *Hermes* 1910/45. 595–596.

¹⁵ WENGER 1953 (1. lj.) 224. is (már korábban) lényegében ezt a megközelítést tartotta helyesnek. Itt érdemes azonban megjegyezni, hogy e vita terméketlenségére utal finoman Dieter NÖRR: „Zu den Xenokriten (Rekuperatoren) in der römischen Provinzialgerichtsbarkeit” in Tiziana J. CHIUSI *et al.* (szerk.): *Dieter Nörr. Historiae iuris antiqui III.* (Goldbach: Keip 2003) 2267sk. amikor a szakirodalmi álláspontok egybevetése alapján a következő konzekvenciát vonja le: „[d]ie Diskussion hat zumindest das eine sichere Ergebnis erbracht, daß kategorische Feststellungen sinnlos sind, daß jeder einzelne in Betracht kommende Text nach Umfeld, Terminologie und vor dem Hintergrund der (mehr oder weniger gut bekannten) entsprechenden Rechtsinstitute aus Griechenland und Rom zu analysieren ist”.

¹⁶ Wolfgang KUNKEL: „Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht” in Max Kaser *et al.* (szerk.): *Festschrift für Paul Koschaker, Bd. II.* (Weimar: Böhlau 1939) 6. 6. lj. ehhez képest kisebb jogtörténeti jelentőséget tulajdonít a plautusi szövegeknek: „[m]an kann aus den plautinischen Komödien zwar nur sehr wenig über die Funktion römischer Rechtsinstitute lernen, desto mehr aber über die Terminologie des römischen Rechtslebens”. Peter WITT: *In ius vocare bei Plautus und Terenz. Zur Interpretation römischen Rechts in klassischen Übersetzungen* (Freiburg im Breisgau: Selbstverlag 1971) 186. Kunkelhez hasonlóan csak terminológiai szempontból tartja a plautusi szövegeket a római jog szempontjából relevánsnak, mivel – álláspontja szerint – a szerző az alapul vett görög komédiában megjelenő jogi szakterminológiát egyszerűen csak felcserélte római jogintézményekre.

¹⁷ Philipp LEITNER: „Die plautinischen Komödien als Quellen des römischen Rechts” in Eva CANTARELLA – Lorenzo GAGLIARDI (szerk.): *Diritto e teatro in Grecia e a Roma* (Milano: LED 2007) 74.

¹⁸ Vö.: Alfons BÜRGE: „Vertrag und personale Abhängigkeiten im Rom der späten Republik und der frühen Kaiserzeit” *ZRG RA* 1980/97. 116., <https://doi.org/10.7767/zrg.1980.97.1.105>; Éva JAKAB:

feltétel viszont csak abban az esetben teljesülhetett, ha a komikum alapjául szolgáló jogi, kulturális vagy társadalmi jelenség mélyen benne gyökerezett a római átlagember tudatában. Minderre tekintettel plauzibilisnek tartom azt a megfontolást, amely szerint Plautus műveiből – bár a komikum, valamint az irodalmi képzelet és nyelvezet¹⁹ prizmáján megtörve – a római jogélet „színei” bomlanak ki előttünk.

2. ELJÁRÁSJOGI ALAPVETÉSEK

Egy „szóbeliség elvén” alapuló – kontradiktórius – eljárás rendeltetészerű lefolyásának egyik érdemi előfeltétele az, hogy az érintett felek a processzus *előkészítése*, *megkezdése* vagy – folytatólágosság esetén – annak *folytatása* céljából meghatározott helyen és időben jelen legyenek. A modern eljárási jogokban e jelenlét elrendelésére a bírósági – vagy más hatósági – eljárásokban az idézés jogintézménye szolgál, ami az adott eljáró szerv alaki jogcselekménye, amelyben felhívja az érintett személyt, hogy az – a törvényes jogkövetkezmények terhe mellett – a megjelölt helyen és határnapon jelenjen meg abból a célból, hogy közreműködése az ügy elintézésében biztosított legyen.

A római (magánjogi) peres eljárásjog történetében a hatósági (ill. „félhatósági”) idézés formái kizárólag a császári (*cognitiós*) perrend időszakában jelentek meg.²⁰ A *legis actiós*, valamint a *formuláris* eljárásokban az „idézés” – itt értve kizárólag: az ellenérdekű fél első tárgyalásra való megjelenésre történő felhívását, illetőleg bármely további okból az eljárás előtt vagy az eljárás folyamán a jelenlétének biztosítását – alapvetően az érdekelt fél magáncselekménye volt. Az „első tárgyaláson” – azaz: első alkalommal a jogszolgáltató magisztrátus előtt – való megjelenésre történő felhívásra az *in ius vocatio* jogintézménye szolgált (amely egyben az *in iure* eljárást megindító jogcselekménynek is minősült). Minden más esetben az ellenérdekű fél jelenlétre kötelezése a magánjogi (szerződéses) viszonyok körébe eső *vadimonium*-stipulatio útján történt.

Itt utalunk arra, hogy Plautus korában vélhetően a „rendes peres eljárás” még a *legis actiós* eljárás lehetett.²¹ Erre enged következtetni például *A bögre* (*Aulularia*) című komédia azon epizódja (Aul. 415skk.), amelyben Euclio félreértésből tolvajnak nézi a házában lévő szakácsot (Congriót), akít ezért könnyebben bántalmaz. Amikor pedig kiderül a félreértés, akkor Congrio így szól Euclióhoz (Aul. 456–457.): *heus, senex, pro vapulando hercle ego abs te mercedem petam. Coctum ego, non vapu-*

Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht (München: C. H. Beck 1997) 154–155. Más kontextusban, de hasonlóan HOFFMANN Zsuzsanna: „A senatus Plautusnál” in FODOR István – M. KORCHMÁROS Valéria (szerk.): *Studia in honorem Aegonis Maróti sexagenarii* (Szeged: JATE 1987) 51. „Plautus (...) az általa átvett darabok eredeti cselekményét és szereplőit megtartotta, viszont ezt az idegen keretet aktuális római utalásokkal töltötte meg, ezzel közelebb vitte nézőihez”.

¹⁹ BORZSÁK István: *A latin nyelv szelleme* (Budapest: Franklin-Társulat 1942) 52. így fogalmaz: „[m]ég a száraz jogi nyelv is költészetté válik Plautus előadásában”.

²⁰ MAX KASER – KARL HACKL: *Das römische Zivilprozessrecht* (München: C. H. Beck 1996) 566.

²¹ WITT 1971 (16. l.) 155. és 163.

*latum, dudum conductus fui.*²² A jelenet komikus színezete szerint tehát a szakács, akit főzésre fogadtak fel (*coctum conductus fui*),²³ az ütlegetésért kvázi többletdíjat (*merces*) igényel, mivel az nem volt része a szerződéses megállapodásnak. Erre az igényre így válaszol az őt bántalmazó Euclio (Aul. 458): *lege agito mecum. molestus ne sis*, azaz: „[p]erlekedj velem! (De most) ne alkalmatlankodj (itt nekem)!”. A *lege agere* kifejezés²⁴ minden kétséget kizárólag a *legis actiós* eljárásra utal (Gai. 4,12): *lege autem agebatur modis quinque: sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem.*²⁵

Fontos kiemelni azonban, hogy az idézett plautusi forráshely alapján téves lenne azon végkövetkeztetés levonása, hogy Plautus korában a *legis actiós* eljárás lett volna az egyetlen eljárási mód. Ugyanis a *praetor* jogszolgáltatási gyakorlata a Kr. e. III. század során a *legis actiós* perrend mellett egy – bár a *legis actiós* eljárásra épülő, de lényeges vonásaiban attól mégis különböző – újabb eljárási rendet (az ún. *formuláris* eljárást) alakított ki.²⁶ Gaius – némi diakrónikus szemlélet beleszövéssel – így ír az Intitúcióiban a *formuláris* eljárás jellegadó sajátosságáról (Gai. 4,30):

*Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt. Namque ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus.*²⁷

Gaius utal arra, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés folyamatában – fokozatosan – a *legis actiós* eljárások az avitt szabályaik és a rugalmatlanságuk miatt²⁸ a jogkereső közönség számára „gyűlöletessé váltak” (*in odium uenerunt*),²⁹ ezért a

²² Fordítás: „Hé te öreg, én istenemre mondom, hogy ezért a verésért tőled bért fogok követelni. Minap engem főzésre, nem (pedig) verésre szerződttetek.”

²³ A felek közötti szerződéses viszonyhoz lásd Pókecz Kovács Attila: „A locatio conductio operis eredete” *JURA* 2002/8/1. 80–81.

²⁴ Lásd még Plaut. Mil. 453: *lege agito*; Ter. Phorm. 984: *lege agito ergo*.

²⁵ Fordítás: „Ötféle módon lehet *legis actio* útján perelni: *sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem* [eskü (fogadás) által, bíró-kérés által, követelés által, kézrátétel által, zálogolás által]”. (Brósz Róbert fordítása).

²⁶ KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 4.

²⁷ Fordítás: „De mindezek a *legis actiós* lassanként gyűlöletessé váltak. Ugyanis a régiek (*veteres*) túlzott szőrszálhasogatása miatt, akik akkor a jogot létrehozták, odajutott a dolog, hogyha valaki a legkisebb hibát is ejtette, elvesztette a pert. Éppen ezért a *lex Aebutia* és a két *Iulia* megszüntette ezeket a *legis actiós*kat, és ez azzal járt, hogy (most már) előre megfogalmazott szöveg szerint, azaz formulákkal perlekedünk” (Brósz Róbert fordítása nyomán).

²⁸ Elég e körben csak a – Gaius által idézett (Gai. 4,11) – ismert *responsumra* utalni, amely szerint: ha valaki „levágott szőlővesszők miatt akként perelt, hogy az *actio*ban szőlővesszőt említett, elveszíti a pert, mert fákat kellett volna mondania, mert a XII táblás törvény, amelyből a szőlővesszők levágása iránti kereset bennünket megillet, (csak) általában levágott fákról beszél” (Brósz Róbert fordítása).

²⁹ FÖLDI András: „Megjegyzések a *legis actiós* kérdéséhez” *AUB* 1987/29. 58. 10. vj. rámutat arra, hogy Gaius az *odium* szóválasztással a *legis actiós*kkal szembeni saját szubjektív ellenszenvét is kifejezésre juttatja.

törvények a *legis actió*kat több lépésben – formálisan is – kivették a római jogrendszerből. A *legis actió*s perrendnek (azaz: a szigorú szóbeli formulákon alapuló pereknek) a római jogéletből való kiszorítása azt eredményezte, hogy idővel a peres jogviták kizárólag írásban megfogalmazott performulák alapján bonyolódtak le (*effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigaremus*).

Hangsúlyozandó, hogy a római jog történetében a *legis actió*s eljárások megszűnésére nem éles váltásként került sor,³⁰ hanem az egy hosszú fejlődési folyamat eredményeként ment végbe [erre utal a forrásszövegben olvasható *paulatim* (jelentése: lassanként) határozószó is], amelynek csak a „betetőzését” jelentette a Gaius által említett két *lex Iulia*. E történeti fejlődés gyökerei a III. századig nyúlhatnak vissza, amikor is a *praetor* – a jogszolgáltatási hatalmára (*iurisdictio*) alapítva – elkezdte kialakítani a *formuláris* eljárás szabályait azon ügyek vonatkozásában, amelyekből *legis actió*kkal peresíthető igény nem származott³¹ (szubszidiárius jelleg). A *formuláris* eljárásban a magisztrátus kezét ugyanis nem kötötték a *legis actió*s eljárás megcsontosodott szabályai, így lehetősége volt arra, hogy eljárási gyakorlatában kialakítson egy olyan – írásbeli formulákon alapuló – perrendet, amelyet szabadon és kreatívan alakíthatott korának jogszolgáltatási igényeihez. A *lex Aebutia* ezt – a minden valószínűség szerint a *praetor peregrinus* praxisában kialakított, de feltehetően már a *praetor urbanus* által is „*de facto*” alkalmazott³² – eljárárendet (*formuláris* eljárást) emelte a Kr. e. II. század derekán civiljogi erőre.³³ Így a *formuláris* eljárás „*de iure*” is a *legis actió*s eljárás mellé lépett.³⁴ A Gaius által említett „két *Iulia*” alatt pedig az Augustus császár uralkodása idején (Kr. e. 17-ben) – népgyűlési határozat (*lex*) formájában – kibocsátott *leges Iuliae iudiciorum publicorum et iudiciorum privatorum* nevet viselő „igazságszolgáltatási törvénycsomag” értendő,³⁵

³⁰ WITT 1971 (16. lj.) 164.

³¹ KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 4. és 153. A *formuláris* eljárásra bevezetésére két jelentős területen állhatott fenn igény: egyrésztől a *bonae fidei iudicium*ok kapcsán, másrésztől pedig *peregrinusi* érintettségű jogviták peresíthetősége okán. KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 156. azt is hangsúlyozza, hogy ezek közül melyik adta a *formuláris* eljárás kialakításához az „első lökést”, az mára már nehezen eldönthető kérdés („[o]b der Anstoß zur Ausbildung des Formularverfahrens von den innerrömischen Verhältnissen, besonders den *fides*-Klagen, ausgegangen ist oder von den Peregrinenprozessen, ist kaum zu entscheiden”). KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 156. azonban – mindent egybevetve – afelel hajlik, hogy a *formuláris* eljárás eredetét a *praetor peregrinus* működésében kell keresni. Lásd még ehhez Elemér PÓLAY: *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1964) 271–272.; Alfons BÜRGE: *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1999) 72.; FÖLDI–HAMZA 2022 (4. lj.) 39.; Johannes PLATSCHER: „Formularprozess: Grundlagen” in Ulrike BABUSIAUX *et al.* (szerk.): *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Band I. (Tübingen: Mohr Siebeck 2023) 345.

³² KASER–HACKL 1966 (20. lj.) 153–157.; FÖLDI–HAMZA 2022 (4. lj.) 39.; PLATSCHER 2023 (31. lj.) 345.

³³ PÓLAY 1964 (31. lj.) 271–272.

³⁴ MORIZ WLASSAK: *Rechtshistorische Abhandlungen, aus seinem Nachlaß herausgegeben und bearbeitet von Ernst Schönbauer* (Graz–Wien–Köln: Böhlau Nachf. 1965) 189. a *lex Aebutia* jelentőségét így fogalmazza meg: „[d]iese durchgreifende Änderung soll sich daraus ergeben, daß die *Aebutia* neben der alten Actio die Verwendung der Schriftformel fakultativ zuließ”.

³⁵ Wilhelm SIMSHÄUSER: *Iuridici und Munizipalgerichtsbarkeit in Italien* (München: C. H. Beck 1973) 3.

amely két ügytípus kivételével³⁶ a *legis acti*ókat hatályon kívül helyezte, és ezáltal a *formuláris (praetori)* eljárást kizárólagossá tette.

Összegzőképpen rögzíthető: eljárásjogi kérdések vizsgálatának vonatkozásában fontos szem előtt tartani azt a körülményt, hogy a plautusi komédiák keletkezési időpontjában – a Kr. e. III. és II. század fordulóján – mind a *legis acti*ós, mind pedig a *formuláris* perrezsím szabályai egyidejűleg (párhuzamosan) hatályban lehettek (azaz: azokat a római polgárok ismerhették).

3. 1. FORRÁSEXEGÉZIS (VAS, VADARI ÉS VADIMONIUM PLAUTUSNÁL)

Steinwenter kiemeli, hogy „a római *vadimonium* előzménytörténetét – a közvetlen bizonyító jogforrások hiánya okán – még mindig ’rejtélyesként’ kell jellemeznünk”.³⁷ Erre tekintettel nem vállalkozhatok arra, hogy a *vadimonium* eredetével kapcsolatos homályos találgatásokba bocsátkozzam. Egy azonban bizonyos: a *vadimonium*hoz kötődő legkorábbi római irodalmi említés Plautus komédiáiban lelhető fel.³⁸ Ha átlapozzuk Plautus vígjátékait, akkor az alábbi hat szövegrészt találjuk, amely valamilyen módon kapcsolatba hozható a *vadimonium* intézményével: 1) Aul. 316–319; 2) Pers. 289; 3) Curc. 162–163; 4) Epid. 685; 5) Bacch. 178–180 és 6) Rud. 777–778. Figyelemmel arra, hogy ezek a legrégebbi római szövegemlékeinek, amelyekből a *vadimonium*ra vonatkozóan ismereteket meríthetünk, ezért indokolt e forrás-szövegek alaposabb vizsgálata.

3. 2. PLAUT. PER. 289 JOGI EXEGÉZISE

A *Persa* című vígjáték főszereplői a két barát: Toxilus és Sagaristio, akik jogi helyzetüket tekintve más-más *dominus* tulajdonában álló rabszolgák. A mű lényeges mozzanata, hogy Toxilus *dominusa* elutazik, s az ő távollétében a komédiában szereplő rabszolgák a szabad emberek életét utánozzák, szabad emberként viselkednek.³⁹ Ezért lehet az, hogy „Toxilus, a főrabszolga (...) szolgát tart, rendelkezik, ahogy az úrtól látta, és mint az igazi szabad ifjak, patrónust játszik: szeretőjét készül kiváltani a kerítő fogságából”.⁴⁰ Toxilus azonban szerelme „kiváltásához” Sagaristiótól kér pénzköl-

³⁶ Gai. 4,31: *Tantum ex duabus causis permissum est [id legis actionem facere] lege agere, damni infecti et si centumvirale iudicium futurum est (...)*.

³⁷ Artur STEINWENTER: „Vadimonium” in Karl MITTELHAUS – Konrat ZIEGLER (szerk.): PWRE 7A (Stuttgart: Alfred Druckenmüller 1948) 2054.: „die Vorgeschichte des römischen V. muß wegen des Fehlens von unmittelbar beweisenden Rechtsquellen immer noch als ’rätselhaft’ bezeichnet werden”. Fontos megjegyezni, hogy ez a hetven évvel ezelőtt tett megállapítás – sajnos – a mai napig aktuális.

³⁸ Megjegyzendő, hogy Plautus korát megelőző időszakot érintően is vannak irodalmi utalások a *vadimonium*ra (pl. Liv. 3,13; Gell. NA 6,1,8-11) azonban ezek mind Plautust évszázadokkal később követhető szerzők tollából származnak.

³⁹ Vö. Per. 29.

⁴⁰ DÉR 1989 (8. lj.) 243.

csönt, aki „szabad gavallér” módjára le is fizeti azt a barátjának.⁴¹ A pénz azonban nem saját *peculium*ából származik, hanem azt *dominus*ától sikkasztja el, aki – a rábizott nagyobb összegű készpénzzel – marhavásárra küldte őt. A vígjáték további része akörül bonyolódik, hogy a főszereplők ezt az elsikkasztott pénzt cselrel visszaszerеззék. E „cselvetés” lényege pedig a következő: rábírnak egy – kétes erkölcsű – szabad jogállású személyt – Saturiót –, hogy engedje meg nekik, hogy – magukat rabszolga-kereskedőnek („leánykalmárnak”) álcázva – eladhassák annak (azaz: Saturiónak) a leányát – mint perzsa hetérát – egy kerítőnek. Az így kapott vételárból pedig visszapótolják az elsikkasztott összeget, majd Saturio „felismerve” saját leányát – mint szabad jogállású személyt – visszaköveteli őt a kerítőtől (*vindicatio in libertatem*).

Plautus e történetfolyamba szövi bele epizódként Paegnium és Sagaristio személyeskedő vitáját. Paegnium egy szemtelen rabszolgaifjú, aki Toxilus *dominus*ának tulajdona, s akit Toxilus – ura távollétében – „saját” rabszolgájaként kezel.⁴² Paegnium – miután egy Toxilus által rábizott feladatot teljesít – hazaindul, s útközben megszólítja őt Sagaristio, aki Toxilus holléte felől érdeklődik tőle. Paegnium válaszáda helyett sértegetni kezdi Sagaristiót, aki ezt szintén nem hagyja szó nélkül, és kettőjük között goromba szópárbaj alakul ki. A vita hevében Sagaristio felszólítja vitapartnerét, hogy az menjen a „pokolba” (Per. 288.: *abi in malam rem*). Paegnium pedig azzal vág vissza, hogy inkább Sagaristio menjen haza (*at tu domum*), majd így folytatja: *nam ibi tibi parata praestost* (Per. 288). Woytek kiemeli, hogy a *parata praestost* kifejezés alanya az előző mondatban Sagaristio által használt *mala res*.⁴³ Woytek azt is hangsúlyozza, hogy e szöveg értelmezésénél a *praesto* jogi jelentéséből kell kiindulni, amely *praesto* („kezesként helytálló”) kifejezés hiposztázisa, s akként kell értelmezni ezt a rövid mondatot, hogy Paegnium felszólítja Sagaristiót, hogy ő (ti. Sagaristio) az otthon való megjelenésével váltsa ki – a megszemélyesített – „*mala res*”-t, aki az ő (adott helyen való) megjelenéséért kezesként helytállást vállalt.⁴⁴ Leegyszerűsítve Paegnium maliciózus mondanivalójának tartalmát: Sagaristio menjen haza, mert valami „rossz dolog” (*mala res*) már várja ott, aki kész érte „kezeskedni”.

Sagaristio azonban a kezesre (*praes*) utaló szóviccet szándékosan félreérti, és így válaszol vissza Paegniumnak (Per. 289): *Vadatur hic me*. E gúnyos megjegyzésre pedig a pimasz Paegnium a következő replikát teszi (Per. 289): *Utinam vades desint, in carcere ut sis*. Ebben a két rövid mondatban négy jogi – ill. jogi jellegű – szakkifejezést is azonosíthatunk, ezek: a *vador*, a *vas*, a *desse* és a *carcer*.

Elsőként vessünk egy pillantást a *vador* (*vadari*) jogi szakszóra. A *vador* ige – a *vadimonium*hoz hasonlóan⁴⁵ – a *vas* főnévből származtatható.⁴⁶ Aulus Gellius egyik

⁴¹ Per. 320.

⁴² Vö. Per. 277.

⁴³ ERICH WOYTEK: *T. Maccius Plautus: Persa. Einleitung, Text und Kommentar* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1982) 268.

⁴⁴ WOYTEK 1982 (44. l.) 268.

⁴⁵ MANU LEUMANN: *Lateinische Laut- und Formenlehre* (München: C. H. Beck 1977) 297. etimológiailag a *vadimonium* szóalak a *vas*, *vadis* (*m*) névszóból és a *-monium* denominális képzőből tevődik össze. Lásd még ehhez JOSEPH GEORG WOLF: „Vadimonium in Cicero Rede pro Quinctio” SDHI 2008/74. 85.

⁴⁶ Vö. PETER GEOFFREY WILLIAM GLARE (szerk.): *Oxford Latin Dictionary* (Oxford: Oxford University Press 1992) 2003. sv. *vador*.

közléséből (Gell. NA 16,10,8) tudjuk, hogy a *vas* terminus technicust már a XII táblás törvény szövege is tartalmazta.⁴⁷ Varro (Kr. e. I. század) a *De lingua Latina* című nyelvtudományi munkájában az alábbiak szerint határozza meg a *vas* szakkifejezés jogi tartalmát (Varr. ling. 6,74): *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittat*. Ezek szerint „*vas*nak nevezték azt, aki másért *vadimonium*ot ígért”. A Kr. u. II. században élt és alkotó remekjogász – Gaius – az Intitúcióiban így definiálja a *vadimonium facere* jogcselekmény lényegét (Gai. 4,184): (...) *vadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti*.⁴⁸ Gaius közlésének elvi lényege szerint *vadimonium*ot tesz az (*ei = dativus auctoris*), aki megígéri, hogy meghatározott időpontban [és meghatározott helyen] maga megjelenik. Ebből következően a „másért” tett *vadimonium* (*pro altero vadimonium promittere*) azt jelenti, hogy valaki (jelen esetben a *vas*) megígéri másnak egy harmadik személy meghatározott időben és helyen való megjelenését.⁴⁹ A *vas* kötelezettsége tehát – első ránézésre – alapvetően egy helytállási (*praestare*) jellegű szolgáltatásban áll, mivel: ha a megjelenésre kötelezett (harmadik személy) e kötelezettségének nem tesz eleget, akkor a *vas* köteles a jogosulttal szemben e mulasztásért helytállni. Következésképpen a *vas* és a jogkereső fél között – jogi tartalmát tekintve – egy kezesi karakterű jogviszony keletkezik.

Most térjünk vissza a *vador* ige technikus jelentésének a vizsgálatához. Az Oxford Latin Dictionary (a továbbiakban: OLD) a *vadari* (= *vadarier*)⁵⁰ deponens ige jelentését – a jogkereső fél („felperes”) oldaláról („of a plaintiff”) – ekként adja meg: „[t]o accept sureties from (the other party) for his appearance in court at an appointed date (to institute proceedings against)”.⁵¹ Azaz: kezeseket elfogadni a másik féltől annak érdekében, hogy az egy adott időpontban a bíróságon megjelenik (az ellene való eljárás megindítása céljából). A szótár szerkesztője pedig e jelentéstartalom körében utal – többek között – a Plaut. Per. 289-re is.⁵² Az OLD-ben foglalt magyarázat a *vador* álszenvedő igében végső soron a jogkereső félnek a kezes(ek)e(t) (*vas / vades*) lekötözött (elfogadó) magatartását érti (vö.: „to accept sureties”), amely tartalmában kétoldalú jogügyletet feltételez (ajánlat és elfogadás). Ez a jelentésmagyarázat tehát már a kezesi szerződés létrejöttéből indul ki.

⁴⁷ Gell. NA 16,10,8: *sed enim cum proletarii et assidui, et sanates, et vades et subvades, et viginti quinque asses, taliones, furtorumque quaestio cum lance et licio evanuerint, omnisque illa duodecim tabularum antiquitas nisi in legis actionibus centumviralium causarum lege Aebutia lata consopita sit* (...). [Fordítás: de mivel az olyan kifejezések, hogy *proletarii*, *assidui*, *sanates*, *vades* és *subvades*, *viginti quinque asses*, a lopás felderítése *cum lance* et *licio* elavultak, és a XII táblás törvény minden ósdiságát hatályon kívül helyezte a *lex Aebutia*, kivéve a centumvirális bíróság hatáskörébe tartozó *legis acti*ókat (...)].

⁴⁸ Johannes PLATSCHKE: „Vadimonium factum Numerio Negidio” *ZPE* 2001/137. 291.

⁴⁹ Vö. Ulp. 77 ad ed. D. 45,1,81pr.: *Quotiens quis alium sisti promittit* (...).

⁵⁰ Vö. Györkösy Alajos: *Latin–magyar szótár* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1984) 584. sv. *vador*.

⁵¹ OLD sv. *vador*.

⁵² A magyar szótárirodalomban az alábbi jelentéstartalmakat olvashatjuk: FINÁLY 1884 (7. lj.) 2067. sv. *vador*: „valakit *vadimonium*nál fogva kötelez törvényszék előtt megjelenni”. Györkösy 1984 (51. lj.) 584. sv. *vador*: „valakit biztosítékkal kötelez (hogy a bíróság előtt megjelenjen); törvény elé idéz”. Ezek közül – álláspontom szerint – egyik sem adja vissza helyesen a *vador* ige jogi (technikus) jelentését.

Nyilvánvaló azonban, hogy a Per. 289 szövegében még „elfogadás”-ról, kezesi szerződés létrehozásáról – azaz: kétoldalú jogügyletről – nem lehet szó, mivel e jelentéstartalommal való fordítás egyáltalán nem illeszkedne a szöveg jogi-logikai kontextusába. Egyrészt a *vadari* ige címzettje nem a kezes (*vas*), hanem az „alperes” (*vadatur hic me*) akinek a megjelenéséért kellene éppen kezességet vállalni, másrészt pedig nincs olyan körülmény, amely egy kétoldalú jogügylet létrejöttére utalna. Ebből következően e forrásszöveg helyes értelmezése körében a *vadatur* igenek – a fentiekhez képest részben – más jogi jelentéstartamát kell keresnünk.

A klasszika-filológus Beikircher a *se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere* (Cic. Quinct. 23) cicerói szöveghely vizsgálata során utal arra, hogy a *vadari* és a *vadimonium promittere* kifejezések egymás „kiegészítői”,⁵³ azaz – miként Platschek kifejti – a *vadari* és a *vadimonium promittere* az két olyan részaktus (kérdés és felelet), „amelyből a *vadimonium* kétoldalú jogügylete felépül”.⁵⁴ (Fontos itt hangsúlyozni, hogy Cicero idézett szövege nem a „másért” tett, hanem az ún. „saját” *vadimonium*ra vonatkozik.) Tehát mind Beikircher, mind pedig Platschek a *vadari* igét alapvetően egy jogosulti oldalról érkező akaratnyilvánításnak értéke-
li. Ha ezt az értelmezést pedig rávetítjük a plautusi szöveghelyre (Per. 289: *vadatur hic me*), akkor a *vadatur* igén formailag egy Paegnium (*hic*) által Sagaristióhoz (*me*) címzett akaratnyilatkozatot kell értenünk.

A következő kérdés az, hogy mi lehetett ennek a nyilatkozatnak a jogi tartalma. Erre vonatkozóan Paegnium válaszából vonhatunk le egyértelmű következtetést, aki így szól Sagaristióhoz (Per. 289): *utinam vades desint*. Láthattuk fentebb, hogy a *vas* alatt az olyan személyt kell érteni, aki másért *vadimonium*ot ígér (Varr. ling. 6,74). A két szöveghely együttes értelmezéséből következően a *vadari* terminus technicusszal jelölt – címzett – jognyilatkozat tartalma az lehetett, hogy az egyik fél *vas*-kezes adására szólítja fel (kötelezi) a másik felet.

A szöveg jogi-logikai kontextusába is megfelelően illeszkedne az a tartalom, amely szerint a „felperes” felszólítja – azaz: egyoldalú aktus (szemben az elfogadással, amely kétoldalú aktust tételez) – az ellenérdekű felett *vas*-kezes adására (*vadis datio*; *vadem dare*). Ehelyütt utalok arra, hogy a *vadem dare* kifejezés használatáról számos forrásunk tanúskodik: pl. Cic. fin.: 2,24,79: *vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico*; Liv. 3,13,8: *hic primus vades publico dedit*; Sall. Jug.: 35.9: *vades dederat*. Mindezek alapján – álláspontom szerint – Plautus korában a *vadari* és a *vadem dare* igék állnak egymással jogilag komplementer (kiegészítő) viszonyban.

Figyelemmel a fent kifejtettekre az én fordítási javaslatom a *vadatur hic me* esetén a következő: „Ez (*hic* – ti. Paegnium) engem (*me* – ti. Sagaristiót) *vas*-kezes adására kötelez (*vadatur*)”. Jogi lényegét tekintve – álláspontom szerint – a *vadari* mint az ellenérdekű félhez címzett jognyilatkozat tartalma az, hogy az adjon (nevezzen) meg olyan személyt (*vas*) vagy személyeket (*vades*), akik helytállási kötelezettséget vállalnak azért, hogy ő egy adott helyen és időben (jogi cselekmények lefolytatása céljából) megjelenik.

⁵³ Hugo BEIKIRCHER: „Zur Bedeutungsentwicklung von promitto” *ZRG RA* 2001/118. 379. 12. lj.

⁵⁴ PLATSCHEK 2001 (49. lj.) 290.

A „felperes” oldaláról érkező felhívást követően azonban egy komplexebb jellegű magánjogi helyzet alakul ki, amely alapján az „alperes”-nek meg kell neveznie egy vagy több *vas*-kezeset. E *vas*-kezes/kezesek pusztán megnevezésével azonban az „alperes” még nem tett eleget a „felperesi” felhívásból fakadó jogi kötelezettségének, ez kizárólag abban az esetben teljesül eredményesen, ha a nevezett személy/személyek a felperes számára is megfelelőek és azok (ti. a megnevezett személyek) a *vas*-kezesi pozíciót elfogadják (azaz: a felperes és a *vas*-kezes között létrejön a *vadimonium*-stipulatio). Összefoglalva: a *vadem dare* egy kétmozzanátú cselekmény: 1) először az alperesnek meg kell neveznie a *vas*-kezes / kezeseket; 2) másodszer pedig a *vas*-kezes/kezesek és a felperes között létre kell jönnie a *vadimonium*-stipulatióknak.

Ezt az interpretációs felvetésemet erősíti Paegnium – Sagaristio *vadatur hic me* kijelentésére tett már említett – alábbi megjegyzése is: *utinam vades desint* (...). A *desum* (inf.: *deesse*) ige alapjelentése az, hogy: „távol vagyok”, azonban e jelentéstartalommal való fordításnak (például: „bárcsak távol lennének a *vas*-kezesek”) a jogi értelme nehezen lenne magyarázható. Ehhez képest a Heumann–Seckel-féle *Handlexikon* a *deesse* főnévi igenév jogi technikusi jelentései között említi a „sich entziehen” (magyarul: „kivonni magát valami alól”) kifejezést.⁵⁵ Ebben az értelemben az *utinam vades desint* mondatrész a következőképpen fordítandó: „bárcsak a *vas*-kezesek kivonnák magukat”. Ezt az értelmezést sugallja – egy másik jogi alapkontextusból kiindulva – az Ulp. 12 *ad ed.* D. 4,6,21,3 paragrafusában olvasható alábbi szövegrészlet is: *defendi autem non is videtur, cuius se defensor ingerit, sed qui requisitus ab actore non est defensionem defuturus*. Az idézett szöveghely a távollévő személy érdekében fellépő *defensorra* vonatkozik.⁵⁶ Ezzel kapcsolatban fejti ki Ulpianus, hogy „nem azt tekintik védettnek, akinek a védője magát (a másik félre) ráerőszakolja, hanem azt, (akinek a védőjét) a felperes kereste meg (kérte fel) és az nem vonta ki magát a védelem alól”. Láthatjuk tehát, hogy a *non deesse defensionem* [„(magát) a védelem alól ki nem vonni”] kifejezés tartalmában a „védői pozíció elfogadását, elvállalását” jelenti.

Véleményem szerint tehát az *utinam vades desint* mondatrész helyes jogi értelmezése az, hogy „bárcsak a *vas*-kezesként megnevezett személyek ezt a jogi pozíciót ne fogadnák el”. Ebben az esetben ugyanis eredménytelennek tekintendő a *vas*-kezesállítási kötelezettségre való felhívás (*vadari*).

Paegnium mondatának második feléből pedig következtetni tudunk arra is, hogy mi lehetett a jogkövetkezménye az eredményes *vas*-kezesállítási kötelezettség elmaradásának (Per. 289): *utinam vades desint, in carcere ut sis*. A *carcer* főnév jelentése:⁵⁷ „fogság, börtön”.⁵⁸ Magától értetődő, hogy ebben az esetben kizáró-

⁵⁵ Hermann Gottlieb HEUMANN – Emil SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts* (Jena: Fischer 1907) 126. sv. *deesse*, 1. b) jelentéstartalom.

⁵⁶ Lásd a megelőző paragrafus szövegét D. 4,6,21,2: (...) *ceterum si non existeret defensor, aequissimum erat subveniri, eo potius, quod eorum qui non defenduntur, si quidem latitent, praetor ex edicto pollicetur in bona eorum mittere, ut si res exegerit etiam distraherentur, si vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum mitti*.

⁵⁷ Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht* (Aalen: Scientia Verlag 1990) 960. 1. l. a *carcer* jelentésével kapcsolatban utal arra, hogy a *carcer* és a *vincula* jogilag szinonim fogalmak.

⁵⁸ HEUMANN–SECKEL 1907 (56. l.) 57. sv. *carcer*.

lag ún. magánfogságról („Privathaft”, *carcer privatus*) lehet szó.⁵⁹ Ezek szerint Paegnium azért kívánhatta a *vas*-kezesállítás eredménytelenségét a haragosának, mert ebben az esetben megnyílt a jogi lehetőség az ellenérdekű fél magánfogságba vetésére (ti. abból a célból, hogy így a későbbi időpontban való megjelenése biztosított legyen).⁶⁰ E személyi szabadságtól való megfosztás foganatosítása – feltehetően – a *manus iniectio* mintájára történő formalizált önhatalmú cselekmény útján történhetett, hasonlóan ahhoz, mint azt Gaius a *vindex* állítási kötelezettség elmaradása esetén követendő eljárásról írja (Gai. 4,21): *qui vindicem non dabit, domum ducebatur ab actore et vinciebatur*, azaz: „aki nem adott védőt, azt a felperes haza vezette és megkötözte” (Brósz Róbert fordítása).⁶¹

3. 3. PLAUT. AUL. 316–319 EXEGÉZISE

Plautus *Aulularia* (A bögre)⁶² című komédiájának története szerint egy Euclio nevű – fősvény természetű – ember a saját házában elásott kincset talált, amelyet régen még a nagyapja rejtett el. Euclio a kincs létét titkolja a világ előtt, s e titokba még saját leányát – Phaedriát – sem avatja be. Később Euclio – hozományígéret nélkül – eljegyezte Phaedriát egy Megadorus nevű tehetős polgárral. Megadorus – az eljegyzés napján – szakácsokat (Anthrax és Congrio), illetőleg fuvalásokat (Phrugia és Eleusim) fogadott fel, majd utasította Strobilus nevű rabszolgáját, hogy szervezze meg a menyegzőt. Strobilus e feladatának teljesítése során beszélgetésbe elegyedett a szakácsokkal, akiknek gúnyos anekdotákat mesélt az „örömapa” (ti. Euclio) szűkmarkúságáról és kicsinyességéről. E történetek közül az egyik így hangzott (Aul. 316–319):

⁵⁹ Vö. STEINWENTER 1948 (38. lj.) 2055.

⁶⁰ Meg kell jegyezni, hogy a görög jogban ismert volt az ún. *ἐγγυητής* jogintézménye, amely büntető perekben az olyan kezeset jelölte, aki azért „kezeskedik”, hogy egy személy meghatározott időpontban a bíróság előtt megjelenjen, s ezzel a megjelenésre kötelezett elkerülhette azt a hátrányt, hogy a bírósági tárgyalásig fogságban kelljen maradnia. Lásd ehhez Andreas BARTHOLOMÄ: „Epigenes’ Kampf gegen das Gesetz (Ar. Eccl. 976–1111)” in Heinz-Günther NESSELRATH – Johannes PLATSCHKE (szerk.): *Menschen und Recht. Fallstudien zu Rechtsfragen und ihrer Bedeutung in der griechischen und römischen Komödie* (Tübingen: Mohr Siebeck 2018) 14. E hasonlóság alapján több kutató arra következtet, hogy Plautus e részt egy olyan görög komédia alapján írhatta, amelyben az *ἐγγυητής* kifejezés szerepelhetett, amelyet Plautus a *vas* latin jogi szakszóval helyettesíthetett. Vö. pl. PARTSCH 1910 (14. lj.) 595.; WITT 1971 (16. lj.) 161–162. Tekintettel azonban arra, hogy összehasonlításra alkalmas görög irodalmi mű nem áll rendelkezésünkre, ezért ezt az elméletet nem bizonyított hipotézisként kell kezelnünk.

⁶¹ Meggyőződésem azonban, hogy ilyen krudélis eljárásra már a köztársasági kor derekán is csak igen elszigetelt esetekben kerülhetett sor. Miként arra Nörr érzékletesen rámutat: „az antik világ (...) társadalmi élete a barátsági viszonyok egy szoros szövetségén alapult” (Dieter NÖRR: „Mandatum, fides, amicitia” in Dieter NÖRR – Shigeo NISHIMURA (szerk.): *Mandatum und Verwandtes* (Berlin – Heidelberg: Springer 1993) 13.: „[d]as soziale Leben der antiken (...) Welt beruhte auf einem engen Geflecht von Freundschaftsbeziehungen”). Ebből következően feltételezem azt, hogy egy közösségen belül kizárólag annak valamely különösképpen marginalizált tagja esetén fordulhatott elő az, hogy valaki ne vállalta volna érte a *vas*-kezeséget. Utalok arra, hogy a *vas*-kezeség „baráti hűség” alapuló jellege kiolvasható Cic. off. 3,10,45 szövegéből is.

⁶² Részben ez a plautusi vígjáték ihlette Molière *A fősvény* című művét.

*Pulmentum pridem ei eripuit milvos: / homo ad praetorem plorabundus devenit; / inquit ibi postulare plorans, eiulans, / ut sibi liceret milvom vadariet.*⁶³

Ha a szöveget megfosztjuk a komédia abszurd színezetétől, akkor az alábbi történeti tényállás marad vissza: „A” erőszakkal elragadott (*eripuit*) egy idegen ingó dolgot „B”-től.⁶⁴ Plautus korában e cselekmény jogi minősítése – minden valószínűség szerint – lopás (*furtum*) lehetett, erre enged következtetni ugyanis az alábbi gaiusi szöveghely (Gai. 3,209):

*Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti. Quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat quam qui ui rapit? Itaque recte dictum est eum improbum furem esse; sed propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur ui bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli [actio], post annum simpli. Quae actio utilis est, etsi quis unam rem licet minimam rapuerit.*⁶⁵

Gaius itt egy keresetkonkurenciára mutat rá.⁶⁶ Ezek szerint, ha valaki erőszakkal elragad (*rapit*) egy idegen dolgot, akkor a sértettet két – egymással konkuráló⁶⁷ – kereset is megilleti: az *actio furti* és az *actio vi bonorum raptorum*. Az *actio vi bonorum raptorum* keresetének a gyökerei⁶⁸ a *de hominibus armatis coactisve* címet viselő *edictumra* vezethetők vissza, amelyet M. Terentius Varro Lucullus *praetor (peregrinus)* adott ki először a Kr. e. 76. évben az erőszakos csoportosulások garázdálkodásának megfékezése céljából.⁶⁹ Ebből okszerűen következik, hogy az ezt megelőző korszakban (*terminus ante quem*) az erőszakos eltulajdonítási cselekmények

⁶³ Devecseri Gábor műfordítása alapján: „A tányérjáról elcsipett egy falatot / egy kánya. Ő meg sirva a *praetor*hoz szaladt: / és nyögve-zokogva követelte tőle azt / hogy a kányát perbe fogja a rablás miatt”. Csiky Gergely műfordítása: „A multkor [*sic!*] elragadta ételét / a kánya, s képzeld mit tett az öreg? / Jajgatva rohant a bíró [*sic!*] elé, / és sirva [*sic!*], bögve azt kívánta [*sic!*] tőle, / hogy perbe fogja a rabló madárt [*sic!*]. Egyik – kiváló – műfordító átültetése sem adja vissza helyesen a szöveg jogi tartalmát. Az azonban kiemelten hangsúlyozandó, hogy ez a körülmény az olvasót a mű helyes megértésében nem akadályozza.

⁶⁴ Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy ezt a plautusi fordulatot Molière is felhasználta *A fősvény* című komédiája harmadik felvonásának első jelenetében, amikor Harpagon arról faggatja a kocsisát, hogy mit is beszélnek róla az emberek, aki erre így válaszol: „[a]zt is pletykálják, hogy egyszer törvénybe idéztette a szomszédék macskáját, mivelhogy az itt megevett egy kis maradék birkasültet” (Illyés Gyula fordítása).

⁶⁵ Fordítás: „Aki idegen dolgot elrabol, szintén lopásért felel. Mert ugyan ki az, aki leginkább a tulajdonos akarata ellenére vesz el egy idegen dolgot, ha nem az, aki erőszakkal elrabolja? Ezért találon mondták, hogy ez egy (különösen) gonosz tolvaj. De erre a bűncselekményre a *praetor* vezetett be egy különleges keresetet, amelyet *vi bonorum raptorum*nak nevezett el, és ez a kereset egy éven belül a négyszeresre, egy év múltán egyszeresre megy”. (Brósz Róbert fordítása).

⁶⁶ Hein L. W. NELSON – Ulrich MANTHE: *Gai Institutiones III 182–225. Die Deliktobligationen. Text und Kommentar* (Berlin: Duncker & Humblot 2007) 203–204., <https://doi.org/10.3790/978-3-428-52508-9>.

⁶⁷ Detlef LIEBS: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadenersatz und Privatstrafe* (Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht 1972) 163.

⁶⁸ Tehát itt csak a kereset gyökereiről, nem pedig magáról a keresetről van szó, mivel az *actio vi bonorum raptorum* még későbbi eredetű [lásd ehhez LIEBS 1972 (68. l.) 161.].

⁶⁹ LIEBS 1972 (68. l.) 161.

kizárólag – a XII táblás törvényben rögzített – lopási *delictum (furtum)* szabályai alapján (XII t. t. VIII. 14–17) voltak elbírálandók.

A kifejtettek alapján – a palutusi szöveg tényállása szerint tehát – Eucliót egy magánjogi jogsértés („magándeliktum”) érte, aki ezt követően a *praetorhoz (ad praetorem)* járult (*devenit*) abból a célból, amelyet Plautus feszes jogi nyelvezettel ekként fogalmazott meg (Aul. 318–319): *infit ibi postulare (...) ut sibi liceret milvom vadariet. A postulare* technikus értelemben – magánjogi peres kontextusban – azt jelenti, hogy „a fél által kérelmezni valamit az eljáró hatóságtól”, „kérelmet előterjeszteni”.⁷⁰ Plautus itt tehát jogi nyelven szabatosan megfogalmazta azt, hogy Euclio szóbeli kérelmet terjesztett elő a *praetor* – mint jogszolgáltató magisztrátus (hatóság) – előtt. Az előterjesztett kérelem tartalma pedig az volt, hogy: *sibi liceret milvom vadariet*. E alaki jognyilatkozat jellegét tekintve egy „engedélyezés iránti” (*sibi liceret* = legyen szabad a számára) kérelemnek minősíthető, amelyben a jogkereső fél magisztrátusi engedélyért folyamodik azért, hogy egy *vadariet* (azaz: *vadari*)⁷¹ ígérel jelölt eljárási jogcselekményt az ellenérdekű félle szemben elvégezhesen.

Utalva a Pers. 289 exegézise során kifejtettekre, a *vadari* jogcselekmény tartalma – többek között – az, hogy a felperes (jogkereső fél) felszólítja az alperest *vas-kezes/kezesek* adására (*vadem/vades dare*), aki/akik helytállási kötelezettséget vállalnak az alperes adott helyen és időben való megjelenéséért. Ez az értelmezés illeszkedik a vizsgált szöveg kontextusába is. Ezek alapján a felperes azt a kérelmet terjesztette elő (*postulare*) az eljáró *praetornak*, hogy engedje meg a számára, hogy az alperestől követelhesse *vas-kezes* állítását. Álláspontom szerint e plautusi szöveghellyel tartalmilag párhuzamba állítható jogi forrásra lelhetünk Gaius Intitúciójának utolsó paragrafusában (Gai. 4,187):

Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec vadimonio inuitas obligare nobis possumus, praeterquam si praetor aditus permittat.

Ebben a paragrafusban Gaius egy „főszabály – kivétel” párt említ. A főszabály alapján az olyan személyeket, akiket a *praetor* engedélyének hiányában (*sine permissu praetoris*) hátrányos jogkövetkezmény nélkül (*inpune*) nem lehet perbe hívni, azokat akarattuk ellenére (*inuitas*) *vadimoniumra* sem lehet kötelezni. Ez alól kivételt képez az az eset (*praeterquam*), ha a *vadimoniumra* való kötelezésre a *praetor* – kérelemre – engedélyt ad (*praetor aditus permittat* kifejezés jogilag az alábbiak szerint fordítható: „a megkeresett *praetor* megengedi”). Gaius néhány paragrafussal korábban (Gai. 4,183) nyílt taxációs jelleggel felsorolja, hogy kizárólag a *praetor* engedélyével lehet perbe hívni a szülőket, a *patronusokat* és a patrónákat, valamint a *patronus* vagy a *patrona* gyermekeit és szüleit.⁷² Az idézett szöveg jogi és logi-

⁷⁰ Vö. HEUMANN–SECKEL 1907 (56. l.) 442. sv. *postulare*.

⁷¹ Vö. OLD sv. *vador*.

⁷² E személyek vonatkozásában Gaius így ír a tankönyvében (Gai. 4,183): (...) *quasdam tamen personas sine permissu praetoris in ius uocare non licet, uelut parentes patronos patronas, item liberos et parentes patroni patronaue; et in eum, qui aduersus ea egerit, poena constituitur*

kai összefüggéséből következik, hogy Gaius a 187. §-ban nem a 184. §-ban említett ún. „halasztási *vadimonium*”-ról tesz említést (Gai. 4,184):

Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti.

„Amikor pedig törvénybe idézték az ellenfelet, és az ügyet aznap nem lehetett befejezni, *vadimonium*ot kellett hogy tegyen, azaz meg kellett ígérnie, hogy egy bizonyos napon meg fog jelenni.” (Brósz Róbert fordítása)

E forráshely alapján: ha az ellenérdekű felet (*aduersarius*) perbe hívták (*in ius uocatus fuerit*), és az eljárást (*negotium*)⁷³ a perbehívás („idézés”) napján (*eo die*) nem lehetett befejezni [*neque (...) finiri potuerit negotium*], akkor ebben az esetben a megidézett félnek *vadimonium*ot kell tenni (*uadimonium ei faciendum est*). Ehhez a részhez fűz Gaius egy rövid magyarázatot, amelyben kifejti a *uadimonium facere* jogi jelentését: *id est ut promittat se certo die sisti*, azaz, hogy az ellenérdekű félnek stipulációban meg kellett ígérnie (*promittere*), hogy egy meghatározott napon (és meghatározott helyen) meg fog jelenni az eljárás folytatása céljából. A szakirodalomban általánosan elterjedt nézet szerint az idézett gaiusi szöveghely arra az esetre vonatkozik, ha a *praetor* nem tudná a perbehívás napján az *in iure* eljárási szakot lezárni, és ezért az eljárás folytatását el kell halasztania.⁷⁴ Tekintettel arra, hogy ebben az esetben a *uadimonium* elrendelésére (és teljesítésére) a perindítást – azaz: az eredményes *in ius uocatiót* – követően kerül sor, e *uadimonium* ún. „peres *uadimonium*”-nak is nevezhető.

Ehhez képest Gaius a 187. §-ban azt írja, hogy „azokat a személyeket pedig, akiket a *praetor* engedélye nélkül büntetlenül nem hívhatunk perbe, akarattuk ellenére nem kötelezhetjük őket *uadimonium*ra sem” (Brósz Róbert fordítása).⁷⁵ E szabály magyarázata eljárásjogilag illogikus eredményre vezetne akkor, ha úgy értelmeznénk, hogy a *praetori* engedéllyel perbehívott személy – az eljárás során – csak *praetori* engedéllyel kötelezhető *uadimonium* teljesítésére. Ugyanis: ha valakit *praetori* engedély megadása mellett perbe hívtak, akkor ebből jogilag értelemszerűen az következik, hogy e peres eljárás lefolytatása során rendszerint felmerülő alaki jogcselekményekhez nem kell külön *praetori* engedély (*argumentum a maiori ad minus*). Következésképpen a 187. §-ban megjelenő „*uadimonium*ra kötelezés” még az *in ius uocatiót* megelőző jogcselekményre kell, hogy vonatkozzon, tehát

[Bizonyos személyeket azonban a *praetor* engedélye nélkül nem szabad perbe hívni, mint pl. a szülőket, a patronusokat és a patrónákat, valamint a patronus vagy a patrona gyermekeit és szüleit. (Brósz Róbert fordítása)].

⁷³ HEUMANN–SECKEL 1907 (56. lj.) 365. sv. *negotium* 2) jelentéstartalom: *Prozeß*.

⁷⁴ KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 227.: „[k]ann das Verfahren *in iure* nicht in einem Verhandlungstermin beendet werden, so daß es vertagt werden muß, so zwingt der Prätor den Beklagten, daß er dem Gegner in einer (prätorischen) Stipulation verspricht, sich für dieselbe Streitsache erneut *in iure* zu stellen”.

⁷⁵ Gai. 4,184: *quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus.*

a „peres *vadimonium*mal” összehasonlítva e helyütt egy ún. „peren kívüli (pontosabban: perindítást megelőző) *vadimonium*”-ról⁷⁶ lehet szó.⁷⁷

További érdekes kérdéseket vet fel az *easdem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus* szövegrész értelmezése. Az *inuitus* jelentése: „valamit nem akaró, kénytetett”.⁷⁸ Gaius közlése szerint tehát a *praetori* engedély nélkül perbe nem hívható személyeket „akaratuk ellenére” *vadimonium*ra sem lehet kötelezni. Ebből a szövegből – *a contrario* – két következtetést vonhatunk le: 1) a *praetori* engedély nélkül perbe nem hívható személyek által önként tett *vadimonium* ígéret a *stipulatorra* hátrányos jogkövetkezményekkel nem jár (mivel a tilalom csak az *inuitus*ra vonatkozik); 2) e speciális személyi körbe nem tartozó jogalanyokat „akaratuk ellenére” is lehet *vadimonium*ra kötelezni (mivel e korlátozás személyi hatálya csak a személyek meghatározott körére vonatkozik).

Ez utóbbi megállapításból pedig az is következik, hogy a *vadimonium*ra való kötelezés történhet egyoldalú jogcselekménnyel (azaz: a felperes egyoldalú nyilatkozatával) is, ellenkező esetben ugyanis értelmezhetetlen lenne az „akaratuk ellenére nem kötelezhetjük őket” megfogalmazás. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az eljárásjogi kontextusban a *vadimonium* alatt nem a *vadimonium*-stipulatio (kétoldalú) ügylete értendő, ugyanis a *vadimonium* – az eljárásjogi kontextustól függően – jelentheti egyszerűen csak azt a határnapot, amelyen a kötelezettnek meg kell jelennie.⁷⁹ E szöveghelyet hasonlóképpen értelmezi Arangio-Ruiz is, amikor kifejti: „la pronuncia dell’attore (...) creava senz’altro a carico del convenuto un’*obligatio* avente ad oggetto la comparizione”.⁸⁰

Összefoglalva: Gai. 4,187 alapján megkülönböztethetünk a peren kívüli *vadimonium* körében ún. „önkéntes peren kívüli *vadimonium*ot”, amikor a felek konszenzusos alapon – *vadimonium*-stipulatioba foglaltan – állapodnak meg a megjelenési határnapról, illetve ún. „nem önkéntes peren kívüli *vadimonium*ot”, amikor a jogkereső fél egyoldalú nyilatkozatával kötelezi az ellenérdekű felet egy meghatározott határnapon való megjelenésre. Ez utóbbi jogcselekmény azonban egy speciális alanyi kör vonatkozásában korlátozás alá esik, mivel bizonyos személyek (pl. szülők, patrónus) kizárólag előzetes *praetori* engedély alapján kötelezhetők *vadimonium*ra (azaz: meghatározott határnapon való megjelenésre).

Véleményem szerint ezen a ponton vonható párhuzam a Gai. 4,187 és Plaut. Aul. 316–319 között. Strobilus ugyanis a meglöpött Euclióról így szól (Aul. 317–319): *homo ad praetorem plorabundus devenit; / in fit ibi postulare plorans, eiulans, / ut sibi liceret milvom vadarier*. A szövegből egyértelműen következik, hogy Euclio

⁷⁶ Ernest METZGER: „The Current View of the Extra-Judicial Vadimonium” *ZRG RA* 2000/117. 135., <https://doi.org/10.7767/zrg.2000.117.1.133>. Metzger ekként fogalmazza meg a „peren kívüli *vadimonium*” lényegét: „[t]he extra-judicial uadimonium was used before a lawsuit was commenced, as a means of bringing the defendant before the magistrate”.

⁷⁷ Giuaeppe CAMODECA: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell’archivio puteolano dei Sulpicii* (Roma: Quasar 1999) 49. – indokolás nélkül – de szintén e nézet felé hajlik.

⁷⁸ FINÁLY 1884 (7. lj.) 1064. sv. *inuitus*.

⁷⁹ Vö. KASER–HACKL 1996 (20. lj.) 227. 7. lj.

⁸⁰ Vincenzo ARANGIO-RUIZ: „Il processo di Giusta” *Par. Pass.* 1948/3. 139.

egyedül járult a jogszolgáltató magisztrátus elé [*homo ad praetorem (...) devenit*] és azt kérelmezte: *sibi liceret milvom vadariet*, és nem pedig azt, hogy: *sibi liceret milvom in ius vocare*. Minezek alapján arra következtettek, hogy ebben az esetben egy peren kívüli jogcselekmény engedélyezése iránti kérelem előterjesztéséről van szó, mivel a perindítás joghatásai csak az *in ius vocatio*val álltak be, miként erről Gaius is tudósít (Gai. 4,183): *in summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere velit, in ius uocare oportere*.

Álláspontom szerint az elemzett szöveghelyen Plautus – a helyzetkomikum tekintetében – arra a jogi szabályozásra játszik rá, hogy bizonyos személyi kört csak előzetes *praetori* engedély alapján lehetett perbe hívni (*in ius vocare*), illetőleg „vadálni” (*vadari*). A komikum pedig éppen abban rejlik, hogy Euclio azt remélte, hogy egy nem „vadálható” alany [jelen esetben a *milvus* (kánya)], *praetori* engedély alapján – feltehetően a szülőhöz vagy a patrónushoz hasonlatosan – „vadálhatóvá” válik.

A következő lépésben pedig arra a kérdésre kell válaszolni, hogy mi volt a *vadari* jogcselekmény tartalma. Hasonlóan a Per. 289 vonatkozásában kifejtettekhez – véleményem szerint – itt is az a *vadari* jelentése, hogy a jogkereső fél kötelezhesse az ellenérdekű felet arra, hogy egy későbbi megjelenés biztosítékaként állítson (adjon) *vas*-kezes/kezeseket.

3. 4. A PLAUT. EPID. 680–685 ÉS BACCH. 178–180 EXEGÉZISE

Az Epidicus történetében egy körmönfont rabszolga (Epidicus) az idős, hiszékeny *dominus*át – Periphanest – számos esetben megtéveszti abból a célból, hogy *dominusa* fiúgyermekének – Stratipoclesnek – a csapongó szerelmi életében segítségére legyen. Amikor pedig Epidicus sorozatos cselvetései a felszínre kerülnek, Periphanes felkerekedik, hogy az elszámoltatás okán megkeresse a rabszolgáját [Epid. 678: *ubi illum quaeram (...)*]. Ekkor lép elő Epidicus, és így szól *dominus*ához (Epid. 680–682):

Quid me quaeris? Quid laboras? Quid hunc sollicitas? Ecce me./ Num te fugi, num ab domo apsum, num oculis concessi tuis? Nec tibi supplico. Vincire vis? Em, ostendo manus;/ tu habes lora, ego te emere vidi: quid nunc cessas? Colliga.

„Miért keresel engem? Miért fáradsz? Miért háborítasz? Íme, itt vagyok. / Hát megszöktem-e? Hát nem vagyok-e otthon? Hát elrejtöttem-e szemeid előtt? Nem könyörgöm neked. / Meg akarsz kötözni? Íme, itt van, nyújtom a kezeimet. / Vannak nálad szíjak, láttalak téged venni: most miért tétlenkedsz? Kötözz meg.”

A meglepett Periphanes pedig az öntudatos Epidicus által elmondottakra ekként válaszol (Epid. 685):

Ilicet, vadimonium ultro mi hic facit.

„Eredj már, ez önként tesz nekem *vadimonium*ot.”

Plautus – véleményem szerint – jogi terminológiát használ, amikor Periphanesszal ezeket a szavakat mondatja:⁸¹ *vadimonium ultro mi hic facit*, azaz: ez (az ember) önként tesz nekem *vadimoniumot*.⁸² E megfontolásból pedig az is következik, hogy Periphanes nyilatkozata Epidicus magatartása vonatkozásában nemcsak egyszerű (hétköznapi) kommentár, hanem egyben jogi minősítés is. Arangio-Ruiz azt írja, hogy – a nemjogászi irodalomban – a *vadimonium facere* kifejezés esetén az alany – kifejezetten vagy hallgatólagosan – mindig a felperes (tehát ezt egy felperesi cselekvőségként értékeli, amellyel *vadimonium* ígéretre szólítja fel az alperest).⁸³ Platschek azonban helyesen mutat rá, hogy e Arangio-Ruiz-féle értelmezés az Epid. 685 esetén nem alkalmazható,⁸⁴ mivel „Epidicus szerepe” – a kontextus alapján – „itt inkább az adósi/alperesi pozíciónak felel meg”.⁸⁵ Azaz: Epidicus kijelentését alperesi szempontból kell értelmezni (értékelni).

Itt adódik továbbá az a kérdés, hogy Periphanes Epidicus mely cselekményét minősíthette akként, hogy ez – mint „alperes” – önként „tesz nekem *vadimoniumot*” [*vadimonium mi(hi) facit*]. Ha egybevetjük Epidicus és Periphanes megnyilvánulásait, akkor – álláspontom szerint – Periphanes gúnyos kijelentése nem állhat mással összefüggésben, mint az Epidicus által mondott utolsó két mondattal:

Epidicus nyilatkozata (Epid. 680–682)	Periphanes nyilatkozata (Epid. 685)
<i>Quid me quaeris? Quid laboras? Quid hunc sollicitas? Ecce me./ Num te fugi, num ab domo apsum, num oculis concessi tuis? Nec tibi supplico. Vincire vis? Em, ostendo manus;/ tu habes lora, ego te emere vidi: quid nunc cessas? colliga.</i>	<i>Illicet, vadimonium ultro mi hic facit.</i>

Képzeljük el a jelenetet: Epidicus kinyújtott kezekkel áll Periphanes előtt, akit arra szólít fel, hogy kötözze meg azokat.⁸⁶ És erre a magatartásra reagál akként Periphanes, hogy: „[e]redj már, ez önként tesz nekem *vadimoniumot*.” Ebből a meg-

⁸¹ WITT 1971 (16. l.) 166. tagadja, hogy a *vadimonium facere* kifejezés jogi terminológiaként jelenjen meg a szövegben. Érvelése szerint itt nincs szó valóságos peres eljárásról, illetőleg a rabszolgák perképtelensége okán fel sem merülhetne, hogy a rabszolga *vadimoniumot* tegyen saját urának. Alapjában véve Wittnek igaza van, mindazonáltal – álláspontom szerint – egyik érve sem zárja ki a technikus jelentés alkalmazását, ugyanis a műben nem vonatkoztathatunk el attól, hogy a komikum sok esetben abszurd helyzetekre játszik rá, következésképpen nem lehet a jogi helyzeteket annyira realizisztikusan vizsgálni, miként azt Witt teszi. Sok esetben éppen az abszurditás az, amely komikussá tesz egy-egy jelenetet, viszont ha ettől a képtelen helyzettől eltekintünk, vizsgálnunk kell, hogy marad-e vissza olyan tartalom, amely számunkra jogilag releváns lehet.

⁸² Nunzia DONADIO: *Vadimonium e contendere in iure. Tra „certezza di tutela” e „diritto alla difesa”* (Milano: Giuffrè 2011) 225. 104. l. e szövegben esetlegesen annak bizonyítékát látja, hogy a *vadimonium* már Plautus korában ún. *stipulatio sisti* formájában is létezhetett.

⁸³ ARANGIO-RUIZ 1948 (81. l.) 138. 1. l. így fogalmaz: „l’espressione *vadimonium facere* si trova anche presso scrittori non giuristi (Cic., pro Quinct. 18,57; Iuven., Sat. 3,298), ma sempre con soggetto, espresso o sottinteso, l’attore”.

⁸⁴ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy Arangio-Ruiz az általa említett példák körében nem hivatkozik a Plaut. Epid. 685. sorára.

⁸⁵ PLATSCHKE 2001 (49. l.) 289. 54. l.

⁸⁶ Álláspontom szerint párhuzam vonható Plautus által ábrázolt jelenet és a XII t. t. III. 3. pontjában részletezett jogos önhatalom végrehajtási módja között. XII t. t. III. 3. szövege alapján: *ni iudicatum facit aut quis endo eo in iure vindicet, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo,*

fontolásból számomra az következik, hogy a *vadimonium* jogi alakzatának és az alperes személyi szabadságának korlátozhatósága (ti. a kezének összekötözése, „megbilincselése”) között valamiféle összefüggésnek kellett lennie.⁸⁷

Ezt a feltevést erősíti meg egy másik plautusi forráshely is (Bacch. 178–180), ahol a *vadatus* és a *vincitus* szavak egymással szintén szoros összefüggésben jelennek meg. A Bacchides (A két Bacchis) története két azonos nevű (Bacchis) ikernővér szerelmi életének bonyodalmaait mutatja be. E komédia első felvonásában az egyik Bacchis elköszön udvarlójától – Pistoclerustól –, akit azzal bocsát útjára, hogy siessen vissza. Pistoclerus az induláskor még ekként szól vissza szerelméhez (Bacch. 178–180):

*Mirumst me ut redeam te opere tanto quaesere,/ qui abire hinc nullo pacto possim,
si velim:/ ita me vadatum amore vincitumque adtines.*

Ha ezt a szöveget megint csak elvonatkoztatjuk az irodalmi jellegétől, akkor lényegét tekintve ismét arról van szó, hogy valakinek valamikor és valahol meg kell jelennie (jelen esetben: Pistoclerusnak rövid időn belül vissza kell térnie Bacchis házába). Tehát Pistoclerus azt mondja: „csodálkozom, hogy oly annyira kérlelzs engem, hogy visszatérjek, aki – ha akarnék – sem tudnék innen elmenni”, majd Pistoclerus azt is hozzáteszi, hogy visszatérése (azaz: ismételt megjelenése) garantált, mivel *ita me vadatum amore vincitumque adtines* (Bacch. 180). Az *attineo* ige jelentése: „tart, tartóztat, hatalmában tart”. A *vadatum* perfektum alakból, arra lehet következtetni, hogy a *vadari* jogcselekményből – azaz a *vas*-adásra való felszólításból – fakadó adósi kötelezettség eredményesen teljesítésre került. A szövegértelmezésem szerint az elemzett textusban az *amor* (szerelem) elvont fogalma jelképezi a *vas*-kezes alakját, azaz a kötelezett – Pistoclerus – allegorikusan a szerelmet (*amor*) állította *vas*-kezesként, ami szavatolja az ő visszatérését. Az *amore* alak – álláspontom szerint mint elvont fogalom – a *vincitumque* szóhoz kapcsolódó *ablativus rei efficientis*. Minderre tekintettel az idézett szöveg jogilag értelmezett jelentéstartalma – véleményem szerint – az alábbiak szerint adható vissza: „engem mint *vas*-kezes adottat és a szerelem által megkötözöttet tartasz hatalmadban”.

Ami e rövid szöveg vonatkozásában kiemelendő, hogy ez alapján a *vadatus* és a *vincitus* szavak között ismét valamiféle kapcsolódási pontra, tartalmi összefüggésre lehet következtetni. Ebből pedig adódik a kérdés, hogy mi lehetett ez a tartalmi összefüggés. A választ erre a kérdésre – álláspontom szerint – Jhering gondolatai nyomvonalán haladva találhatjuk meg. Jhering rámutat arra, hogy a kezesi helytállások esetén „[a] helytálló funkciója abban állt, hogy azt a személyt, akit egy cselekvés kifejtésére vagy abbaahagyására kellett rábírní, erre a magatartásra a szemé-

azaz: „[h]a nem tud eleget tenni az ítéletnek, vagy ha senki sem lép fel helyette az eljárás folyamán *vindex*ként, vigye magával (a felperes) kötözze meg szíjjal vagy 15 pondus súlyú lábbilincsel” (Zlinszky János fordítása).

⁸⁷ Meg kell említeni, hogy az én értelmezéssel ellentétben WIRT 1971 (16. lj.) 168. Periphanes nyilatkozatát nem a *vincire*, hanem az *ecce me* kifejezésre vonatkoztatja, azaz véleménye szerint a *vadimonium* és a *vincere* kifejezések között nincs tartalmi összefüggés.

lyes befolyásuk által kényszerítsék”.⁸⁸ A magyar jogi romanisztikában Réthey⁸⁹ ezt a „személyes befolyást” („persönlicher Einfluß”) a főadásra gyakorolható „erkölcsi kényszerként” értékeli.⁹⁰

Egyrésztől teljes egészében meggyőző az a feltevés, hogy az adásra a kezes személye „erkölcsi kényszerként” is hatott, másrésztől azonban a *vas* esetén – a plautusi források alapján – e kényszer jellege feltehetően túlmutathatott az „erkölcsi” dimenzión. Tekintettel arra, hogy a *vadimonium* és *vadatus* szavak mellett az Epid. 681–682 és a Bacch. 180 soraiban a *vincio* („megkötözök”, „megbilincselek”) ige megfelelő alakjai e kifejezésekkel szoros tartalmi összefüggést sejtető módon jelennek meg, ebből azt az óvatos következtetést vonom le, hogy a megjelenésre kötelezett személyt – annak vonakodása esetén – akár megengedett önhatalommal is elő lehetett vezetni. Következésképpen: ha a *vas* ígéretet tett arra, hogy egy személy meghatározott időben és helyen megjelenik, majd e személy önként nem tesz eleget e kötelezettségnek, akkor – az idézett plautusi forráshelyek által sugalltak alapján – a *vas* (arányos) fizikai kényszer alkalmazása útján is elővezethette a megjeleneni vonakodó személyt.

Ez a megfontolás azonban már szétfeszíti a kezesi alakzatok jól ismert keretét, amelynek lényege szerint a kezes helytállási kötelezettséget vállal az adós megállapodásszerű teljesítési kötelezettségének elmaradása esetére. Óvatos felvetésem alapján a *vas* elsődlegesen arra vállal kötelezettséget, hogy egy személy meghatározott helyen és időben való megjelenését (elővezetését) biztosítja (majd másodlagosan merülne fel a *vas*-szal szemben az anyagi szankció alkalmazása). Mindezek alapján a *vas* funkciója túlmutatna a klasszikus kezességen, és inkább – a megállapodás gyakorlati célját tekintve – közelebb áll egyfajta „idézési végrehajtói” szerepkörhöz.⁹¹

Itt viszont adódik az a kérdés, hogy az esetleges önhatalmú kényszercselekmény fogantatásánál mi igazolja a magatartás jogosságát (másképp megfogalmazva:

⁸⁸ Rudolf von JHERING: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. Dritter Teil. Erste Abteilung* (Leipzig: Breitkopf und Härtel 1906) in: Vorrede zur vierten Auflage, XVI.: „[d]ie Funktion der Einständer bestand darin, denjenigen, der zur Vornahme einer Handlung oder zu einer Unterlassung genötigt werden sollte, durch ihren persönlichen Einfluß dazu zu zwingen”.

⁸⁹ KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1994) sv. Réthey Ferenc (1880–1952) „jogi író, politikus, a jogi tanulmányok után 1904-től a kecskeméti, 1917–1919 között a kassai jogakadémián tanár, közben 1912-ben a kolozsvári egyetem magántanára (római jog), 1920–1923 között Moson vm. főispánja, 1929-től ismét kecskeméti jogakadémiai tanár (római jog)”.

⁹⁰ RÉTHEY Ferenc: *A vadimonium* (Budapest: szerzői kiadás 1916) 34.: „(...) valamely eredmény beálltaért vállalt felelőssége a legmesszebb menő erkölcsi garantiával párosult, úgyhogy a jótállás a kérdéses cselekmény véghezvitele érdekében az adásra gyakorlandó erkölcsi kényszer, személyes befolyás elemeit is magában foglalta”.

⁹¹ Ez az alapfogalom nem idegen a magyar jogi romanisztikában, ugyanis RÉTHEY 1916 (91. lj.) 34. így fogalmaz: „[a] kezes a hitelezőnek mintegy végrehajtási eszközzé válik”, viszont Réthey ezt a „végrehajtási eszköz” jelleget az „erkölcsi kényszer”-ben látja megtestesülni. Álláspontom szerint Réthey a *vas*-ban egy puha „végrehajtási eszközt” lát, ehhez képest az én – óvatos – álláspontom az, hogy a *vas*-t nem csak „puha” (azaz: erkölcsi jellegű), hanem „kemény” (azaz: fizikai kényszerítő) eszközök alkalmazása is megillette, így nemcsak közvetett módon, hanem közvetlenül is idézési végrehajtónak kell tekinteni.

milyen jogellenességet kizáró ok forog fenn). Véleményem szerint erre a kérdésre a válasz abban keresendő, hogy – a *vadari* felszólítással – a fél az ellenérdekű felet arra hívja fel, hogy az a megjelenésének biztosítására adjon (állítson) *vas*-t. Azzal, hogy az ellenérdekű fél megnevez egy vagy több *vas*-t, ez a nyilatkozata már implicite tartalmazza a hozzájárulást ahhoz, hogy vonakodása esetén – *ultima ratiós* jelleggel – e személy vagy személyek akár (arányos) fizikai kényszer alkalmazása útján elővezethetik. Ebben az esetben viszont – a *volenti non fit iniuria* elvre is tekintettel – az arányos kényszer alkalmazása nem minősíthető jogellenesnek, így – *a contrario* – e magatartás jogos önhatalomnak értékelendő.

3. 5. A PLAUT. CURC. 162–163 EXEGÉZISE

Bekker – álláspontom szerint – az alábbi sorokban a plautusi szöveghelyek jogi értelmezésének egyik módszertani alapvetését (alapelvét) fogalmazta meg: „[w]ir müssen den ganzen Verlauf der Fabel, den Sprecher und die Situation, in welcher er sich befindet, kennen, um ein Ohr zu haben für das was gemeint ist”.⁹² A *Curculio* első felvonás második jelenetének szereplői egy kerítő és egy ifjú (Phaedromus). A történet szerint Phaedromus elpanaszolja ennek a kerítőnek, hogy reménytelenül szerelmes egy Planesium nevű leányba. Erre a kerítő ezt feleli (Curc. 138–139):

*Phaedrome mi, ne plora amabo. / Tu me curato ne sitiam, ego tibi quod amas iam huc adducam.*⁹³

Ha ezt a mondatot az irodalmi köntösétől megfosztjuk, akkor jogi tartalmában kvázi egy harmadik személyért tett *vadimonium* ígéret nyomai maradnak vissza [itt utalok Varro meghatározására (Varr. ling. 6,74), amely szerint: *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*]. Ugyanis a kerítő (*ego*) akként nyilatkozik, hogy Planesium (tehát egy 3. személy) megjelenését – elővezetését (*adducere*) – egy meghatározott helyen (*huc* = itt) és időben (*iam* = mindjárt) valaki más számára (*tibi*, azaz Phaedromus számára) biztosítja. Majd a kerítő a vállalását teljesítve elővezeti Planesiumot, aki a megbeszélthelyre megérkezve így szól (Curc. 162–163):

Ubi tu es, qui me convadatu's Veneriis vadimoniis? / Sisto ego tibi me et mihi contra itidem tu te ut sistas suadeo.

A szövegben az alábbi jogi jellegű terminus technikusok olvashatók: *convadari*, *vadimonium* és a *sistere*, amelyek igazolják azt az előbbi feltevésemet, amely szerint Plautus a Curc. 138–139. soraiban a másért tett *vadimonium* joghelyzetére célozhatott, s ezért a kerítő – ebben a kontextusban – (kvázi) *vas*-nak minősíten-dő. Álláspontom szerint itt különbséget kell tenni a *vadari* és a *convadari* igék jogi

⁹² BEKKER 1892 (4. l.) 99. [Fordítás: „[i]smernünk kell a történet egész menetét, a beszélő személyét és az ő helyzetét, azért hogy fülünk legyen ahhoz, amit (a szerző) gondolt.”]

⁹³ Fordítás: „Phaedromusom kérlek, ne jajveszékelj. Csak legyen gondod arra, hogy ne szomjazzam, én mindjárt elővezetem ide neked azt, akit szeretsz”.

jelentéstartama között:⁹⁴ míg a *vadari* az ellenérdekű félhez intézett jognyilatkozat megtételét jelenti, addig a *convadari* címzettje a *vas* lehetett. Véleményem szerint tehát a *convadari* ige a *vast* lekötőlevező stipulációnak a kérdés része, amelybe a *stipulator* belefoglalja, hogy kinek, hol és mikor kell megjelennie. Ezt a feltevésemet erősíti az a tény, hogy a plautusi szövegben Phaedromus kizárólag a Planesiumot elővezető kerítővel érintkezett (tehát a „megidézett” féllel nem). Lényegét tekintve ebben az esetben elmarad a *vades dare* jogcselekmény a „megidézett fél” részéről (ebből pedig feltehetően az is következik, hogy az ilyen esetekben a *vas* fizikai kényszert nem alkalmazhatott az elővezetés fogatosítására).

Az idézett szövegben a *vadimonium* szó azonban – a látszattal ellentétben – nem jogi technikus értelemben jelenik meg, mivel – véleményem szerint – a többes szám (*vadimoniis*) használata okán semmiféleképpen nem lehet olyan fordítási változatot találni, amely jogi értelemben helytálló lehetne. Itt a *Veneriis vadimoniis* kifejezésben sokkal inkább egy költői képet kell látnunk, amely párhuzamba állítható Tibullus elégiáinak alábbi soraival (Tib. 1,2,91-92):

Vidi ego, qui iuvenum miseros lusisset amores, / post Veneris vinculis [sic!] subdere colla senem (...)

Láttam már olyat én, ki nevette az ifjak emésztő vágyait, és öregem verte bilincsbe Venus.⁹⁵

A plautusi szövegben a *Vener(i)is vadimonia* (azaz: „Venus *vadimonium*ai”) – mint költői kép – lényegében megegyezik a tibullusi elégiában olvasható *Veneris vincula* [„Venus kötelékei” vagy „Venus láncai (bilincsei)"] jelentésével. Véleményem szerint ezt az azonosságot erősítik a fent elemzett Epid. 681–682 sorok is, amelyben Epidicus azt kérdezi, hogy: *vincire vis? em, ostendo manus; (...)* *colliga*, s amelyre Periphanes ekként válaszol: *Ilicet, vadimonium ultro mi hic facit* [azaz: „Meg akarsz kötözni? Íme itt van, nyújtom a kezeimet. (...) Kötözz meg.” Periph.: „Eredj már, ez önként tesz neked *vadimonium*ot”].

Minderre tekintettel a Curc. 162. sorának⁹⁶ értelmező fordítása így hangzik „[h]ol vagy te, aki engem Venus láncáival (azaz: a *vas* által) elővezetté?” . Itt utalok a Curc. 139. sorára, ahol a kerítő a „megidézett” személy elővezetésére (*adducere*) tesz ígéretet: *ego tibi quod amas iam huc adducam*. Ez az olvasat is a fentebb kifejtett feltételezést erősíti, amely szerint a *vas* nem egy egyszerű kezes, hanem sokkal inkább egy „idézési végrehajtó” lehetett.

Majd Planesium így folytatja (Curc. 163): *sisto ego tibi me et mihi contra itidem tu te ut sistas suadeo* (azaz: „[m]egjelentem neked, és azt tanácsolom, hogy te éppen úgy jelenj meg előttem). Kétségtelen, hogy a *sisto ego* kifejezés jogi természetű,⁹⁷ amelyben Planesium – feltehetőleg tanúk előtt – kijelenti, hogy a másik fél megjele-

⁹⁴ Ez eddig ismertté vált latin nyelvű írásos emlékeink közül a kizárólag a Plaut. Curc. 162-ben jelenik meg a *convadari* ige vö. OLD sv. *conuador*.

⁹⁵ Kerényi Grácia fordítása.

⁹⁶ Curc. 162: *Ubi tu es, qui me convadatu's Veneriis vadimoniis?*

⁹⁷ Vö. Gell. NA 2,14,3: *sisteretur vadimonium*.

nési felhívásának eleget tett. Későbbi korokban szokás volt a megjelenés jogi tényét okiratba is belefoglalni.⁹⁸

3. 6. A PLAUT. RUD. 777–778 EXEGÉZISE

Végül adódik az a kérdés, hogy mi volt a jogkövetkezménye annak, ha a *vas* nem teljesítette az előállítási kötelezettségét. Az uralkodó felfogás szerint a *vas* eredetileg ún. „túsz” felelősséggel tartozott.⁹⁹ Ennek lényege, hogy a megjelenésre kötelezett elmaradása esetén a *vas* a saját személyével tartozott felelősséggel akként, hogy a jogosult ebben az esetben „formalizált önhatalom keretében *manus iniectio* által” őt fogságba vethette.¹⁰⁰ Lübtow e körben utal arra, hogy a kezesség és a zálog történetileg tulajdonképpen egy töről fakadnak, mivel eredetileg a kezes – nemteljesítés esetén – ugyanúgy a hitelező tulajdonába került, akár a zálogtárgy.¹⁰¹ Ezt a személyes felelősséget látszik alátámasztani Cicero *A kötelességekről* című filozófiai munkájának alábbi részlete is (off. 3,10,45):

Loquor autem de communibus amicitiiis; nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus est alter eius sistendi, ut si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent.

A Cicero által elbeszéltek előzménye, hogy Phintiast egy Dionysius¹⁰² nevű tyranos sérelmére elkövetett felségsértés vádjában bűnösnek találták, és ezért halálra ítélték.¹⁰³ A történet lényege szerint miután Dionysius rendelkezett a kivégzés időpontjáról (*diem necis destinavisset*) az elítélt (Phintias) azt kérelmezte, hogy – az ügyeinek elrendezése miatt – az ítélet végrehajtásáig (néhány napot) még szaba-

⁹⁸ Amennyiben tehát a kötelezett a megállapított helyen és időben – megállapodásszerűen – megjelent, úgy a jogosult erről egy tanúsítványt (*testatio sistendi*) állított ki. A *testatio sistendi* formulájára példaként álljon itt a TPSulp. 16 okirati szövege [TPSulp. 16. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*): [T]i(berio) [Claudio] Cesare Au[gusto V]/T(ito) F[l]a[vi]o [Vespa]s[ia]no [co(n)s(ulibus)/III k(alendas) N(ovembr(es))/[P]uteolis in foro [a]nt[e]/aram Augusti Hord[ionia]=/nam C(aius) Sulpicius Cinn[a]=/mus hora tertia stetit.

⁹⁹ STEINWENTER 1948 (38. lj.) 2055.; Ulrich LÜBTOW: „Catos leges venditioni et locationi dictae” in Henricus KUPESZEWSKI (szerk.): *Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III* (Warszawa: Ossolineum 1957) 340.; Lucio BOVE: *Documenti processuali dalle Tabulae Pompeianae di Murecine* (Napoli: Liguori 1979) 23.

¹⁰⁰ STEINWENTER 1948 (38. lj.) 2055.

¹⁰¹ LÜBTOW 1957 (100. lj.) 339.

¹⁰² PECZ Vilmos: „Dionysius” in Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon I.* (Budapest: Franklin-Társulat 1902) 572. a szicíliai Syracusae ura Kr. e. 406-tól.

¹⁰³ SEBESTYÉN Károly: „Phintias” in Pecz Vilmos (szerk.): *Ókori lexikon II.* (Budapest: Franklin-Társulat 1904) 486.

don tölthessen (azaz: a kivégzésig ne legyen fogságban). Ebből az okból Phintias barátja, Damon *vas*-ként felelősséget vállalt arra, hogy az elítélt a kivégzés napján megjelenik (*vas factus est alter eius sistendi*). A forrásból a megjelenési kötelezettség elmulasztásának a jogkövetkezménye is megállapítható: *ut si ille non revertisset, moriendum esset ipsi*, azaz „ha az (ti. Phintias) nem térne vissza, akkor ő maga (ti. Damon) haljon meg”.¹⁰⁴ Ebből a forrásszövegből tehát arra lehet következtetni, hogy a Kr. e. V. században a *vas* saját személyével is felelhetett a kötelezett megjelenésének elmaradása esetén.

Logikusnak tűnik Steinwenter álláspontja, amely szerint idővel kialakult az a gyakorlat, hogy a *vas* a saját személyével való felelősségét – a hitelezővel történő megállapodás alapján – pénzfizetés útján megválthatta (tulajdonképpen ebben az esetben a *vas* váltságdíjat fizet önmagáért, hogy a személyi végrehajtást elkerülhesse).¹⁰⁵ És e fejlődési folyamat következő állomása lehetett az, hogy a *vas* és a hitelező ezt a megváltási összeget („váltságdíjat”) már előre, a közöttük létrejövő *vadimonium*-stipulációban – azaz: ügyletileg – rögzítették. E szerződési gyakorlatra vonatkozóan is találunk utalást Plautus vígjátékaiban (Rud. 777–778).

A *Rudens* (A hajókötel) története arról szól, hogy egy kerítő két fiatal leányt szeretne hajón Szicília szigetére szállítani, de a tengeri út során hajótörést szenvednek. A két leány viszontagságos körülmények között kijut a szárazföldre, s ott először Venus papnője veszi őket oltalmába, majd egy *Daemones* nevű száműzött aggastyán házában lelnek menedékre. Mikor a kerítő (*Labrax*) erőszakkal el akarja hurcolni a leányokat, akkor *Daemones*, valamint egy *Trachalio* nevű rabszolga lépnek fel a védelmükben, és *Labrax*ot magánőrizetbe veszik. Ezt követően *Trachalio* elindul megkeresni a *dominus*át, s távozásakor így szól *Daemones*hez (Rud. 777–778):

*Hunc quoque adserua ipsum, ne quo abitat; nam promisimus carnufici aut talentum magnum aut hunc hodie sistere.*¹⁰⁶

„Őrizd ezt magát (ti. *Labrax*ot) is, hogy nehogy megszökjön; ugyanis stipulációban megígértük a hóhérnak, hogy ma vagy egy nagy talentumot vagy ezt (az embert) állítjuk elé.”

A szövegben a *promittere* ige kétség kívül a stipulatio ügyleti aktusára vonatkozik. E szöveg értelmezése során ha elvonatkoztatunk a komédia történetétől, akkor a következő élethelyzet rekonstruálható: „A” és „B” személyek mint kötelezettek (*promissores*) stipulációt kötöttek „C” személlyel mint hitelezővel (*stipulator*). Ebben a stipulációban az adósok – a plautusi megfogalmazás szerint vagylagos szolgáltatásként – arra kötelezték magukat, hogy meghatározott helyen és időben „C” személy számára egy „D” személyt elővezetnek (megjelenés biztosítása mint *facere* típusú szolgáltatás), vagy pedig egy szerződésileg előre rögzített összeget (egy talentu-

¹⁰⁴ Cicero egyébként ezt az esetet több művében is megemlíti: Cic. Tusc. 5,22,63 és Cic. fin. 2,24,79.

¹⁰⁵ STEINWENTER 1948 (38. l.) 2055.

¹⁰⁶ Devesçeri Gábor műfordításában: „[s] őt magát is jól figyeld, hogy meg ne szökjék. Mert hiszen megígértük a hóhérnak, hogy még ma megkapja őt”. A kiváló filológus ebben a fordításban itt inkább a versemértéket, nem pedig a pontos jogi tartalom visszaadását tartotta szem előtt.

mot) megfizetnek (mint *dare* jellegű szolgáltatás).¹⁰⁷ Tekintettel arra, hogy mindkét *promissor* egy harmadik személy megjelenésére tesz ígéretet, ebből kétséget kizárólag megállapítható, hogy a felek között egy *vadimonium*-stipulatio jön létre, amely esetén a kötelezettek *vas*-nak minősülnek (Varr. ling. 6,74: *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*). A többes *vas* adásra találhatunk példát Livius írásaiban is (Liv. 3,13):

Vades dari placuit; unum vadem tribus milibus aeris obligarunt (...) Decem finierunt; tot vadibus accusator vadatus est reum.

Livius egy Quinctius Caeso nevű ifjú történetét meséli el, akit Kr. e. 461-ben emberölés gyanújával vád alá helyeztek és a tárgyalásig elrendelték a fogva tartását. Majd a szenátus akként rendelkezett, hogy Caesót *vas*-ok adása mellett szabadon lehet engedni. A liviusi forrásszövegből az is kiderül, hogy tíz *vas*-t kellett állítani, akik egyenként – tehát nem egyetemlegesen – 3000-3000 *as* megfizetésére vállaltak kötelezettséget arra az esetre, ha a vádlott a tárgyalási határnapon nem jelenne meg.¹⁰⁸

Habár a *vas*-ok vagyoni felelőssége mind a Rud. 777–778, mind pedig a Liv. 3,13 esetén büntetőeljárás kontextusban jelenik meg, azonban nincs olyan ok, amely e szerződési praxis alkalmazását a magánjogi peres eljárásokban kizárná. Sőt Fliniaux éppen a Liv. 3,13 elemzése alapján helyezkedik arra az álláspontra, hogy a *vas*-adás gyakorlata a magánjogi perekben jelent meg, s ebből vették át később a büntetőeljárásba, alapítva e nézetét arra, hogy Livius kifejezetten hangsúlyozza, hogy Caeso büntetőpere volt az első alkalom, amikor ilyen típusú eljárásban *vas*-okat állítottak (*hic primus vades publico dedit*).¹⁰⁹

Visszatérve tehát a Rud. 777–778 értelmezésére, álláspontom szerint e forrásszöveg alapján megalapozott következtetést vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy már Plautus korában – a Kr. e. III. és II. század fordulóján – rögzült gyakorlat lehetett az, hogy a *vas* és a megjelenésre kötelező fél közötti stipulatióba belefoglalták a megjelenési kötelezettség elmulasztásának a *vas*-t terhelő vagyoni jogkövetkezményét. E kontraktuálisan kikötött vagyoni szankciós alakzat jogilag – az ügyleti kontextus figyelembevételével – szerződési bírsággként (*poena conventionalis*) határozható meg. E szerződési bírsági jellegre tekintettel azonban – a nyelvtani értelmezés ellenére – a *promisimus carnufici aut talentum magnum aut hunc hodie sistere* részben nem egy vagylagos szolgáltatási tartalmat (alternatív *obligatiót*) kell látnunk, amelyben két egymás mellé rendelt szolgáltatás áll a kötelemben, hanem

¹⁰⁷ Vö. Rolf KNÜTEL: *Stipulatio poenae. Studien zur römischen Vertragsstrafe* (Köln–Wien: Böhlau 1976) 60.

¹⁰⁸ A történet vége szerint Caeso – miután szabadon engedték – másnap éjjel önkéntes száműzetésbe vonult, azaz: nem csak egyszerűen megszökött (*dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit*), így nem jelent meg a tárgyalás napján. A *vas*-oknak azonban nem kellett megfizetni a kikötött 3000-3000 *as* összeget, mivel az önkéntes száműzetésbe vonulás miatt okafogyottá vált a büntetőeljárás, ami a processzus megszűnését eredményezte, amely *ipso iure* eloldotta a *vas*-ok helytállási kötelemeit is.

¹⁰⁹ André FLINIAUX: *Le vadimonium* (Paris: Arthur Rousseau 1908) 12. 4. lj.

egy – a szolgáltatások közötti – feltételes viszonyrendszert. Minderre figyelemmel e szerződési tartalom helyes jogi értelmezése az lehet, hogy: „megígértük a hóhérnak azt, hogy Labraxot ma előállítjuk, ennek elmaradása esetére (tehát felfüggesztő feltétellel) pedig egy nagy talentumot fizetünk neki”.

4. ZÁRÓKÖVETKEZTETÉSEK

1) A *vadari* eljárásjogi jogcselekmény – az alkalmazási kontextustól függően (többek között) – jelenthetett egyoldalú és kétoldalú jogi aktust is. E terminus technicus alatt kétoldalú jogi aktusként a felperes által a *vas*-kezes lekötését – azaz: a (leendő) felperes és a *vas* közötti szerződés megkötését – kell érteni.

2) Ehhez képest pedig a *vadari terminus technicus* egyoldalú aktus formájában a felperes által az ellenérdekű félhez címzett jognyilatkozatként értelmezendő, amelylyel a felperes felhívja a (leendő) alperest *vas*-kezes állítására.

3) E felhívásból fakadóan az alperesnek (vagy leendő alperesnek) az az eljárásjogi kötelezettsége keletkezik, hogy olyan *vas*-kezes(eke)t nevezzen: a) aki(ke)t az ellenfele elfogad, és b) a *vas*-kezes/kezesek „sem vonják ki magukat” a kötelezettség elvállalása alól, azaz: megköti/megkötik a (leendő) felperessel a *vadimonium*-szerződést (kétlépcsős ügyleti folyamat).

3) Ha a *vas*-kezesállítás eredménytelen, akkor – vélhetően még a köztársasági kor derekán is – fennállt annak az elvi lehetősége, hogy a felperes formalizált jogos önhatalom útján az ellenérdekű felet – a megjelenés biztosítása céljából – magánfogságba vethesse.

4) A Plaut. Aul. 316–319 alapján megállapítható, hogy a peren kívüli *vadimonium* már Plautus korában is ismert volt.

5) A plautusi források azt sejtetik, hogy a *vas*nak jogában állt önhatalom (jogszerű erőszak) alkalmazásával a megjelenni vonakodó személyt elővezetni.

6) Erre tekintettel a *vas* funkciója túlmutat a klasszikus kezességen, és inkább – a megállapodás gyakorlati célját tekintve – közelebb áll egyfajta „idézési végrehajtói” szerepkörhöz.

7) A Plaut. Epid. 680–685 alapján feltételezhetjük, hogy már Plautus korában ismert volt az, hogy valaki önmagáért ígér *vadimoniumot* (tehát a megjelenésre kötelezett személy maga köti meg a *vadimonium*-stipulatiót).

8) A Plaut. Rud. 777–778 alapján egyértelműen igazolható, hogy Plautus korában bevett szerződési gyakorlat volt, hogy a *vadimoniumot* szerződési bírsággal biztosították.